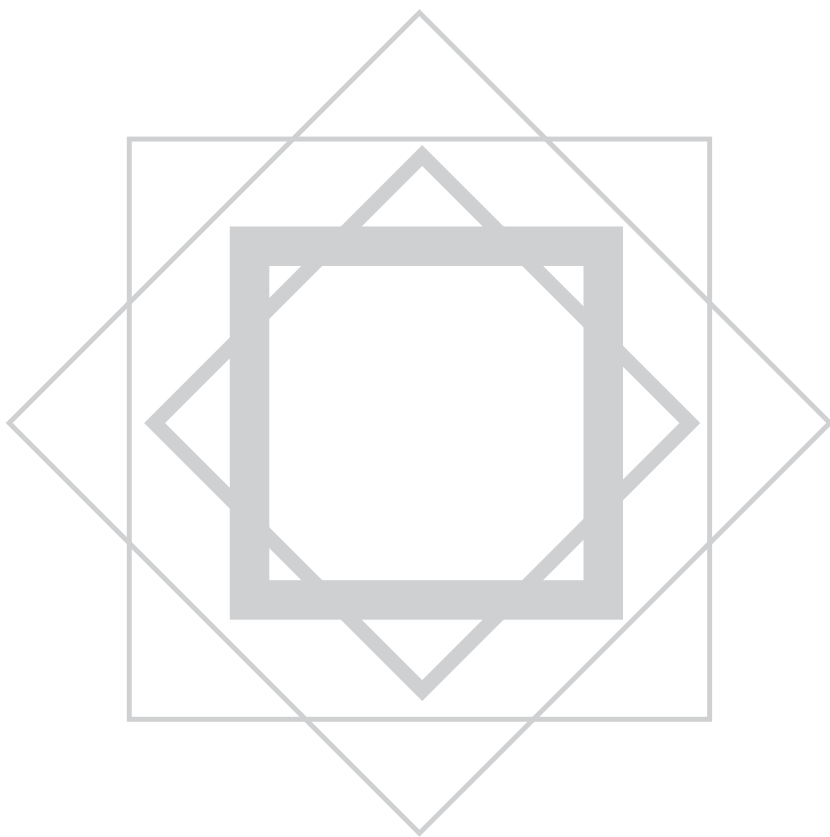

WALDEMAR PASIUT
NIE TYLKO POD SALAMINĄ

WALDEMAR PASIUT

NIE TYLKO POD SALAMINĄ

WOJNY MORSKIE HELLADY DO 355 R. P.N.E.

TETRAGON

WARSZAWA

Redakcja i korekta
Maryla Chałupczak
Jacek Ring

Projekt graficzny
Teresa Oleszczuk

DTP:
Iwona Michniewska, Tadeusz Zawadzki

Mapy
Tadeusz Zawadzki

Copyright © 2020 by Waldemar Pasiut
Copyright © 2020 by Tetragon sp. z o.o.

Ilustracja na okładce: Bitwa morska pod Salaminą, Wilhelm von Kaulbach, olej, 1868 r.
(Maximilianeum (Bayerischer Landtag)/Wikipedia)

Fotografia na stronie tytułowej: *Olimpias* – rekonstrukcja ateńskiej triery
(<https://www.hellenicnavy.gr/>)

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Wydawca:
Wydawnictwo Tetragon Sp. z o.o.
00-836 Warszawa, ul. Żelazna 41 lok. 21
e-mail: kontakt@tetragon.com.pl

Książki można zamówić na: www.tetragon.com.pl

Druk i oprawa:
Print Group Sp. z o.o.
booksfactory.pl

ISBN 978-83-66687-04-2

Spis treści

Od autora	7
Ekspansja	9
W służbie Wielkiego Króla	19
Powstanie jońskie	25
Wojny z Persami	33
Pierwsza inwazja	33
Przed morską konfrontacją	38
W cieniu Termopil	45
Pod Salaminą	47
Po wielkim zwycięstwie	55
Rozstrzygnięcie	58
Morska symmachia	62
Od symmachii do ateńskiego imperium	69
Ateńska talassokracja	79
Wojna peloponeska	91
Konflikt	91
Pierwsze starcia i zaraza	95
Dramat na Lesbos	103
Krwawy chaos na Korkyrze	107
Eskalacja konfliktu i dramat na Sfakterii	110
Ateńskie ambicje, triumfy, niepowodzenia i zawarcie pokoju	118
Pokój, którego nie było	123
Wyprawa sycylijska	125
Odbudowa ateńskiej talassokracji	144
Oligarchiczny przewrót w Atenach i morska demokracja	152

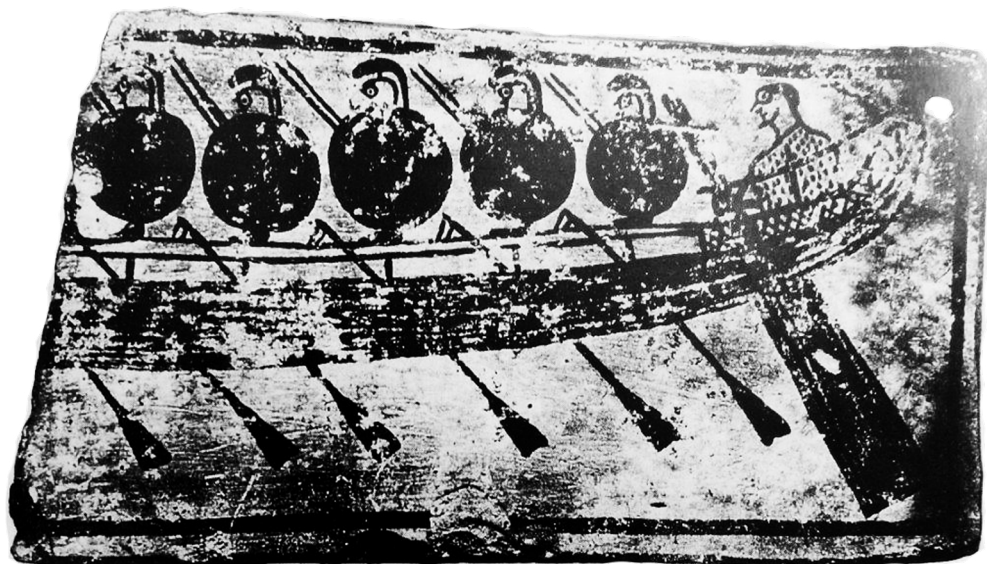
Ostatnie wielkie zwycięstwa Aten	163
Koniec wojny: klęska Aten czy całej Hellady?	173
Perski dyktat	178
Odwrócenie przymierzy.	178
Perskie <i>divide et impera</i>	184
<i>Koine eirene</i> : wspólny pokój za perskie pieniądze	188
Zmierzch wolnej Hellady.	195
Buntownicy.	195
Druga ateńska symmachia morska.	198
Cień dawnych potęg.	202
Chaos	206
Zakończenie.	211
Wykaz źródeł	212
Skorowidz osób.	214
Skorowidz nazw geograficznych	221

Od autora

Nic nie stanowi takiej zachęty do twórczej pracy, jak zainteresowanie odbiorców owocami wcześniejszych dokonań. Po nieoczekiwanym przeze mnie ukazaniu się mojej książki, pisanej „do szuflady”, poświęconej wojnom morskim czasów hellenistycznych, ze zdumieniem odnalazłem kilka jej recenzji, od zachwyty po bezduszną krytykę. Za jedno i drugie składam serdeczne podziękowania ich Autorom, one to bowiem skłoniły mnie do dopełnienia tematyki, którą się zajmuję, i napisania książki o wojnach morskich Hellady od czasów legendarnego Minosa do zakończenia tak zwanej wojny sprzymierzeńczej, jaką Ateny stoczyły w latach 357–355 p.n.e. Ta ostatnia cezura jest jak najbardziej umowna i wynika wyłącznie stąd, że późniejszym wydarzeniom morskim świata starożytnych Hellenów i Macedończyków poświęciłem kilka publikacji, o których dokładniejsze informacje Czytelnik znajdzie na końcu książki.

Informacje o źródłach, na których opierają się poszczególne części narracji, umieszczone zostały na końcu rozdziałów lub ich ściśle wydzielonych części, natomiast zdecydowałem się na pominięcie szczegółowych przypisów z dłuższymi komentarzami i dywagacjami. Powody są dwa: po pierwsze – opracowaniu starałem się nadać charakter tyleż naukowy, co popularyzatorski, bardziej „do czytania” aniżeli analizowania i studiowania, po drugie – treść opiera się zasadniczo na czterech źródłach, czyli Dziejach Herodota, Wojnie peloponeskiej Tukidydesa, Historii greckiej (Hellenikach) Ksenofonta i Bibliotece historycznej Diodora, a trzy pierwsze z nich doczekały się już dawno pełnych tłumaczeń na język polski i są stosunkowo łatwo dostępne, podobnie zresztą jak większość Żywotów Plutarcha, do których również często się odwoływałem. Nie ograniczyłem się, rzecz jasna, do przekazów jedynie tych pięciu antycznych historyków. Morskie epizody, znane i mniej znane, starałem się wydobyć też z innych źródeł. Ich zestawienie umieszczone zostało na końcu opowiadania. Również większość z nich doczekała się polskich przekładów.

Pomimo krytycznych uwag dotyczących warsztatowej strony mojej poprzedniej książki, skądinąd pewnie i słusznych, świadomie pominąłem odwołania do naukowej i popularno-naukowej literatury przedmiotu, gdybym bowiem miał wymienić wszystkie polskie i obcojęzyczne opracowania poświęcone starożytnej Helladzie, o ile w ogóle jest to możliwe, i odwoływać się do wszystkich umieszczonych tam opinii, objętość książki musiałaby być kilkakrotnie większa. Umieszczenie z kolei wybranych tylko tytułów i odwołanie się do nich wywołałoby zapewne ostrą krytykę ze strony licznych adresatów mojej książki. Są nimi oczywiście wszyscy, których interesuje starożytność, a szczególnie starożytna marynistyka, oraz ci, którym zagadnienia te były dotychczas obojętne, a chcieliby się o nich dowiedzieć czegoś więcej. Liczę zatem na zainteresowanie ze strony znawców i specjalistów w dziedzinie antyku, szczególnie młodych naukowców, którzy będą mi wytykać błędy i nieścisłości, studentów historii, uczniów klas humanistycznych oraz wszystkich tych Czytelników, którzy w materialnym i duchowym dorobku Hellady dostrzegają korzenie naszej cywilizacji.

Okręt z okresu Wielkiej Kolonizacji

Przybijanie okrętu do brzegu

Ekspansja

Jeżeli wierzyć wielkiemu helleńskiemu historykowi, Tukidydesowi z Aten, żyjącemu w drugiej połowie V i pierwszych latach następnego stulecia p.n.e., pierwszą morską bitwę, przynajmniej w świecie Hellenów, stoczyli Koryntyjczycy z Korkyrejczykami, a według naszej rachuby czasu wydarzenie to datować można mniej więcej na 665 r. p.n.e. Historyk zaznacza wszakże, że jest to najstarsza bitwa, o której wiadomo, że się odbyła. Najpewniej nie wiedział, że do starć zbrojnych na morzu dochodziło o wiele wcześniej, albowiem już dla XII w. p.n.e. poświadczona jest, stoczona opodal Deltę Nilu, bitwa morska pomiędzy flotą faraona Ramzesa III i okrętami tak zwanych Ludów Morza. Wydarzenie to wszakże nie dotyczy starożytnej Hellady, zatem nie ma podstaw, aby poddawać informację Tukidydesa jakiejś miażdżącej krytyce. Niemniej nie można do końca wykluczyć, że i w świecie może nie tyle jeszcze helleńskim, ile egejskim, do morskich konfrontacji zbrojnych mogło dochodzić mniej więcej w tym czasie, kiedy rozegrała się wspomniana przed chwilą bitwa przy Delcie, a kto wie, czy nawet nie wcześniej. Rzecz dotyczy jeszcze czasów bohaterskich, znanych z mitów oraz eposów Homera, jednak wzmianki o konfliktach na morzu są tam tak niejasne i lakoniczne, że trudno o nich powiedzieć coś pewnego. W epoce klasycznej Herodot napomknął w tej kwestii jedynie to, że już przed wojną trojańską mieszkańcy późniejszej Hellady zajmowali się żeglarstwem i podróżowali.

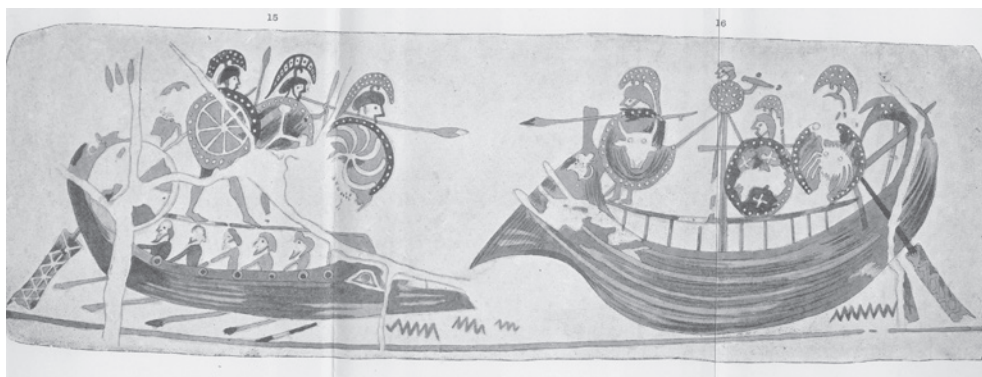
Wspomniana w Iliadzie wielka włócznia przeznaczona do walk okrętowych jest dosyć kuszącym świadectwem tego, że Achajowie z drugiej połowy 2 tysiąclecia p.n.e. stacali bitwy morskie, jednak rzecz może dotyczyć wyłącznie walk przy samym nabrzeżu, w obronie wyciągniętych na brzeg okrętów, które wróg starał się podpalić, aby odciąć najeźdźcom możliwość powrotu w ojczyste strony. Wątpliwości w omawianym tutaj zagadnieniu potęgowane są przez wzmianki zawarte w mitach, a wspominające na przykład o morskiej potęgze Krety w czasach legendarnego Minosa, o achajskich grabieżach dokonywanych na wybrzeżach egipskich, co można datować na schyłek XIII w. p.n.e., o pościgu floty króla Kolchów, Ajetesa, za uciekającymi Argonautami czy o flocie pościgowej władcy Taurów, Toasa, który z kolei ścigał uchodzących z posągami Artemidy Taurydzkiej Orestesa i Pyladesa. W ogóle treść mitu o Argonautach oraz treści Iliady i Odysei wskazują na nierozzerwalny związek pomiędzy prowadzeniem wojen i udziałem w nich okrętów, wszelako brak jest jakichkolwiek informacji, nie wspominając już o pełniejszych opisach, o starciach zbrojnych na pełnym morzu. Okręty pełnią w opisywanych tam wydarzeniach funkcje pomocnicze, a walki toczą się w ich pobliżu na lądzie. O wojnach i bitwach morskich świata egejskiego tamtych czasów nie można zatem powiedzieć niczego pewnego poza tym, że siły morskie Achajów musiały być wówczas prawdziwą potęgą, skoro dokonywali oni dalekosiężnych wypraw, a Egipcjanie na określenie okrętu posługiwali się greckim słowem *naus*.

Hellada i basen Morza Egejskiego.

Jeszcze mniej, a w zasadzie prawie niczego nie można powiedzieć na temat wojen morskich tego okresu dziejów Hellady, który historycy określają mianem „Ciemnego” bądź też „Wieków Ciemnych” (XI–VIII w. p.n.e.). Być może na wodach oblewających ją morz rozpleniło się wówczas na wielką skalę piractwo, zważywszy na upadek silnych organizacji państwowych, które niegdyś mogły skutecznie przeciwstawiać się pladze morskich rozbojów, wszelako ze względu na brak informacji źródłowych hipoteza ta pozostaje jedynie w sferze domysłów. Kruchymi świadectwami wskazującymi na staczanie jakichś morskich bitew w tym czasie mogą być wyobrażenia okrętów wraz z załogami na ceramice. Na jednej z nich, datowanej na VIII w. p.n.e., okręt, być może wyobrażenie mitycznej „Argo”, uzbrojony jest w taran.

Na innej z waz uwieczniony został wizerunek okrętu, na którym bez większych problemów rozróżnić można lekko odzianych wioslarzy i noszących na sobie ciężkie zbroje wojowników. Wizerunek ów datowany jest jednak dopiero na początek VII w. p.n.e., czyli z jednej strony już na czasy Wielkiej Kolonizacji, z drugiej wszakże nie tak bardzo odległe od okresu poprzedniego. Inne malowidło, na kraterze pochodzącym z tego samego mniej więcej czasu, z zachodniej

Malowidło na wazie przedstawiające najprawdopodobniej starcie okrętu helleńskiego z etruskim – około 660 r. p.n.e.

części helleńskiego świata, przedstawia z kolei dwa ścierające się okręty, przy czym jeden z nich jest wyraźnie wyposażony w taran, a jego załogi złożone są zarówno z ciężkozbrojnych hoplitów, jak i lekko odzianych wiosłarzy, drugi zaś jest pozbawiony tarana, a na jego pokładzie widnieją wyłącznie ciężkozbrojni w pancerzach i hełmach.

Te kruche świadectwa mogą wskazywać na staczanie bitew morskich w świecie helleńskim wcześniej niż wspomniane na początku starcie Koryntyjczyków z Korkyrejczykami, można też wnioskować co nieco o taktyce morskich walk. Otóż stosowana była zarówno taktyka abordażu polegająca na przyciągnięciu burty wrogiego okrętu za pomocą specjalnych haków dołączonych do lin i bezpośrednim ataku oddziału abordażowego złożonego z ciężkozbrojnych hoplitów, jak i taktyka taranowania. Abordażu dowodzą, rzecz jasna, wizerunki w pełni uzbrojonych wojowników na pokładach okrętów. Ten sposób walki był, jak się wydaje, powszechniejszy, z opisów bitew bowiem, do jakich doszło w kolejnym, VI stuleciu p.n.e., wynika, o czym niżej, że taktyka taranowania nawet wtedy nie osiągnęła jeszcze takiej doskonałości jak w czasach klasycznych. Także pewna, niejasna wszakże, wzmianka u Pauzanasza o jakiejś bitwie stoczonej pomiędzy Etruskami a mieszkańcami Wysp Liparyjskich, datowanej mniej więcej na 580 r. p.n.e., wskazuje na stosowanie abordażu, mowa jest tam bowiem o zdobywaniu okrętów przeciwnika, co wskazywałoby na przyciąganie ich hakami, a nie o ich zatapianiu, co byłoby skutkiem taranowania.

Zasadniczą przyczyną konfliktów na morzu było bez wątpienia opanowanie szlaków handlowych, co nierozdzielnie łączyło się z postępującym od przełomu VIII i VII stulecia p.n.e. procesem kolonizacji. Owa najwcześniej poświadczona bitwa morska Koryntu z Korkyrą toczyła się właśnie o kontrolę nad handlem pomiędzy Helladą i koloniami założonymi na wybrzeżach Adriatyku oraz na terenie południowej Italii i Sycylii, gdzie największą spośród tamtejszych *poleis* były sycylijskie Syrakuzy, założone przez Koryntyjczyków oraz jeszcze innych Dorów. Także Korkyra była kolonią korynecką, zatem jej wystąpienie zbrojne przeciwko macierzystemu miastu jest wydarzeniem dosyć znamiennym, albowiem wojna kolonii, choć każda uzyskiwała natychmiast po założeniu status w pełni wolnej *polis*, przeciwko metropolii zawsze uchodziła w świecie Hellenów za świętokradztwo. Najwidoczniej więc Korynt uznawał panowanie nad szlakami wodnymi wiodącymi ku zachodowi za wyjątkowo ważne dla swojego gospodarczego powodzenia

i w związku z tym musiał tak znacznie ograniczać swobodę korkyrejskiej *polis*, że ta w jej obronie zdecydowała się na wojnę. Bitwa morska zakończyła się chyba zwycięstwem floty korynckiej. Tukidydes wprawdzie nic nie pisze o jej wyniku, ale Korynt, jak to wynika z różnych przekazów dotyczących czasów późniejszych, zachował kontrolę nad handlem morskim z zachodnim rejonem świata Hellenów. Trudno też jednoznacznie orzec, jaki był przebieg tego pierwszego wymienionego w helleńskich źródłach starcia zbrojnego na morzu, wydaje się wszakże, że obie strony zastosowały taktykę abordażu, doskonalszą wówczas od taranowania.

Przy okazji wzmianki o pierwszej znanej mu bitwie morskiej Tukidydes wspomina także o okrętach wojennych, jakie były wówczas stosowane. Jeżeli dobrze odczytać ów przekaz ateńskiego historyka, już jedno pokolenie wcześniej niż wspomniana bitwa znane były triery, czyli trójrzędowce, a więc okręty, w których w sekcji wiosłowało trzech wiosłarzy. Pierwszą trierę miał skonstruować niejaki Amejnokles pochodzący właśnie z Koryntu i w ogóle to właśnie Korynt miał być tym pionierskim miastem wprowadzającym najważniejsze nowinki do żeglarstwa. Czy w skonstruowanej przez Amejnoklesa trierze trzech wiosłarzy w sekcji, licząc od góry *thranites*, *dzygites* i *thalamites*, wiosłowało, siedząc jeden nad drugim, czy też były dwa drzewce i górne wiosło, dłuższe i cięższe, napędzane było przez dwóch ludzi, tego do końca nie można być pewnym, ale wydaje się, że właśnie te pierwsze triery były trójrzędowcami klasycznymi, czyli jeden wiosłarz obsługiwał jedno wiosło. Tukidydes nie pisze też jasno, czy triery brały udział w tej bitwie, i można się tego jedynie domyślać.

Nie można wykluczyć, że do morskich utarczek dochodziło w tym czasie w związku z działaniami band pirackich, tępionych przede wszystkim przez Korynt. Także bliżej egejskich brzegów Azji Mniejszej mogło już w VII stuleciu p.n.e. dochodzić do jakichś konfliktów z udziałem flot wojennych, skoro wspomniany wyżej Koryntyjczyk Amejnokles udał się na wyspę Samos, skuszony zapewne możliwością niezłego zarobku i dla mieszkańców miejscowej *polis* skonstruował cztery trójrzędowce. Jeżeli wiązało się to z jakąś wojną pomiędzy tamtejszymi państwami helleńskimi, to znaczy, że u zachodnich wybrzeży Azji Mniejszej mogła zostać stoczona jakaś bitwa morska, i to nawet wcześniej niż starcie flot Koryntu i Korkyry, Amejnokles bowiem na Samos przebywał jakieś czterdzieści lat przed wymienionym przez Tukidydesa wydarzeniem.

Z dalszego przekazu ateńskiego historyka wynika, że i przez cały nieomal wiek VI p.n.e. we flotach helleńskich *poleis* dominowały pięćdziesięciowiosłowce, czyli pentekontery, oraz długie statki, takie jak stosowane jeszcze w czasach achajskich, a trójrzędowców było niewiele. Oprócz Koryntu w większej liczbie zaopatrywali swoje floty w triery Korkyrejczycy i tyrani *poleis* sycylijskich. W ówczesnych flotach dominowały też generalnie okręty bezpokładowe. Jednostek pokładowych, zwanych krytymi, było zdecydowanie mniej.

W tymże stuleciu do morskich potęg helleńskiego świata dołączyli mieszkańcy Jonii w południowej części zachodnich wybrzeży małaazjatyckich, przede wszystkim Milezyjczycy i Fokajczycy. Milet dał dowód skuteczności swoich sił morskich w konfrontacji z Alyattesem, królem Lidii, silnego państwa w zachodniej części Azji Mniejszej. Ów władca, panujący w latach około 620–560 p.n.e., rabował należące do Milezyjczyków pola uprawne, nie był natomiast w stanie dokonać skutecznego oblężenia miasta pomimo zdecydowanej przewagi sił lądowych, jakimi dysponował, Milezyjczycy bowiem byli, jak to nazwał Herodot, panami na morzu i tą drogą mogli się zaopatrywać we wszelkie potrzebne do przetrzymania oblężenia towary. Zatem silna milezyjska flota czyniła wszelkie próby oblegania grodu od strony samego lądu bezcelowymi.

Miletem władał wówczas tyran Trazybul, a sojusznikami jońskiego miasta w tej wojnie byli mieszkańcy wyspy Chios.

Mniej więcej w tym czasie, u progu VI wieku p.n.e., doszło do jakichś morskich potyczek na morzu opodal Salaminy, słynnej w przyszłości z wielkiej bitwy Hellenów z Persami. Wyspa ta była na przełomie VII i VI wieku p.n.e. przedmiotem konfliktu pomiędzy Atenami i Megarą. Ateny wprawdzie nie posiadały jeszcze wówczas liczącej się floty, podobnie zresztą jak ich przyszły wielki rywal pod tym względem, mianowicie Egina, i nie zaliczały się do grona morskich potęg, niemniej konflikt z Megarą o Salaminę rozstrzygnęły na swoją korzyść między innymi dzięki umiejętnemu połączeniu działań trzydziestowiosłowego okrętu i licznych łodzi z działaniami sił lądowych, co było dziełem znanego niedługo później prawodawcy, Solona. W trakcie walki w pobliżu brzegu wyspy Ateńczycy zdobyli zwiadowczy okręt megaryjski, a z łodzi dokonali udanego desantu na samą wyspę, którą ostatecznie zdobyli i poddali swojej władzy.

Ich siły morskie w dobie reform przeprowadzonych przez Solona prawdopodobnie liczyły czterdzieści okrętów, ponieważ Attyka była wówczas podzielona na czterdzieści jednostek terytorialnych zwanych naukrariami, a każda z tych naukrarii miała utrzymywać jeden okręt wojenny. Odpowiadali za to naukrarowie, którzy mieli za zadanie ściąganie podatków, a oprócz tego pełnili funkcje wojskowe. Nie wydaje się, aby już wtedy ateńska flota dysponowała trierami. W jej skład wchodziły raczej pentekontery i triakontery (trzydziestowiosłowce). W miarę upływu czasu rosła ona w siłę, o czym świadczą mogą wydarzenia związane z konfliktem z mieszkańcami wspomnianej przed chwilą Eginę, niewielkiej wyspy oddalonej około dwudziestu kilometrów na południe od Salaminy.

Eginieci morską potęgą stali się już około 540 r. p.n.e., odłączywszy się wówczas od swego macierzystego miasta Epidauros na Peloponezie. Zajmowali się morskim piractwem, co odczuwali przede wszystkim właśnie Epidauryjczycy. Jedno z takich pirackich działań Eginietów zakończyło się czynem, który bez wątpienia uznać można za świętokradztwo, albowiem zrabowali oni mieszkańcom swego macierzystego miasta posągi bóstw opiekujących się uprawą roli, Damii i Auksejsji. Posągi owe wykonane były z drewna attyckich oliwek. Epidauryjczycy za użyczenie przez Ateny tego drewna zobowiązali się składać co rok ofiary ateńskim patronom, Atenie i Erechteuszowi. Po zrabowaniu posągów bóstw uprawy roli uznali, że ofiary powinni składać ci, którzy aktualnie je przetrzymują, czyli Eginieci. Tym samym mieszkańcy Epidauros zaniechali składania ofiar. Ateńczycy uznali słuszność tej argumentacji i kiedy ich poselstwo na Eginę, pomimo gróźb, nic nie wskórało, postanowili konflikt rozstrzygnąć orężnie.

Według jednej wersji, podawanej przez samych Ateńczyków, na Eginę została z Aten, konkretnie z portu w Faleronie (do sławnego portu w Pireusie wówczas należała dopiero przyszłość), przysłana triera, bodaj pierwsza wymieniona w historii attyckiej *polis*. Jej załoga otrzymała zadanie odebrania obydwu posągów. Kiedy były one wleczone ku portowemu nabrzeżu na linach, doszło najpierw do gwałtownej burzy, a następnie do trzęsienia ziemi, co oczywiście odczytane zostało jako gniew bogów. Ponoć część spośród ateńskiej załogi postradała zmysły, ludzie ci zaczęli się wzajem mordować i jeden tylko powrócił do Attyki. Eginieci z kolei twierdzą, że Ateńczycy przybyli na licznych okrętach i jeżeli przyjąć tę wersję, właśnie to by znaczyło, że Ateny już wówczas na morzu rosły w siłę.

Zdaniem Eginietów jeden, czy nawet kilka ateńskich okrętów łatwo byłoby zmusić do ucieczki, natomiast sami nie umieli wytłumaczyć, dlaczego nie stanęli do bitwy morskiej, do takowej

bowiem nie doszło. Czyżby ateńska flota rzeczywiście była wówczas tak silna, że Eginieci bali się stawić jej czoło? Jest to zastanawiające, zważywszy szczególnie na to, że już dla owych czasów historyk Herodot określił ich mianem panów na morzu. Z dalszych wydarzeń opowiedzianej przez nich wersji wynika, że Ateńczycy dokonali wprawdzie desantu na teren wyspy, ale wezwani przez Eginietów na pomoc Argiwi, którzy sprawnie i szybko zorganizowali odsiecz i przyplłynęli z Epidauros, odcieśli Ateńczykom drogę do okrętów. Właśnie wtedy miało nastąpić trzęsienie ziemi, rzecz jasna przez obie zwaśnione strony odczytane jako ostrzeżenie od bóstw. Ponieważ Ateńczycy sami przyznają, że tylko jeden ich człowiek powrócił z tej wyprawy, wydaje się, że w tej wojnie doznali od Eginietów dotkliwej klęski, natomiast rozpoczynali ten konflikt ufni w swe siły, które w jakiejś mierze musieli rozbudowywać. O tym, że Egina była wówczas o wiele większą niż oni potęgą morską, świadczy bezkarne plądrowanie przez Eginietów wybrzeży Attyki, do czego doszło jakiś czas później, oraz brak odwetu ze strony Aten, ponoć pod wpływem wyroczni w Delfach, która na trzydzieści lat odwiodła Ateńczyków od takiego zamiaru.

Nieco wcześniej niż opisane przed chwilą wydarzenia miasta jońskie, w tym także Milet, które skutecznie broniły się przeciwko Alyattesowi, nie oparły się jego synowi i następcy, sławnemu Krezusowi, panującemu w latach od około 560 do 546 p.n.e. i dostały się pod jego panowanie. Ów władca, przyjazny zresztą Hellenom i szanujący ich tradycje, religię, a nawet swobodę w ramach *poleis*, zamierzał posunąć się dalej na zachód w swych podbojach i podporządkować sobie również wyspy na Morzu Egejskim. W związku z tymi zamiarami rozpoczął budowę silnej floty, wykorzystując do tego, jak się można domyślać, doki okrętowe w portach zdobytych helleńskich miast. Pod wpływem perswazji niejakiego Biasa z Priene albo też Pittakosa z Mitylene na Lesbos zaniechał wszakże tych zamiarów, ostrzeżony bowiem został, że mieszkańcy wysp mają silne floty. Połączone byłyby w stanie stawić skuteczny opór jego siłom morskim. W tej sytuacji Krezus zdecydował się nie tylko nie atakować wyspiarzy, ale nawet zawrzeć z nimi pokój i przymierze.

Interesujące były w tych czasach i w ciągu następnych lat związane z działalnością morską losy mieszkańców Fokai. Pierwsi spośród Hellenów, zatem być może już w VII w. p.n.e. docierali nie tylko na wody Adriatyku, ale nawet na Morze Tyrreńskie i dalej, do wybrzeży dzisiejszej południowej Francji, w starożytności zwanej Galią. Tam, na wybrzeżu Morza Liguryjskiego, założyli kolonię o nazwie Massalia, czyli dzisiejszą Marsylię. Ponoć docierali też do brzegów Półwyspu Pirenejskiego, a nawet przekroczyli Cieśninę Gibraltarską, w starożytności zwaną Słupami Heraklesa, gdzie założyli miasto Tartessos, choć bardziej prawdopodobne wydaje się, że uczynili to najwięksi konkurenci Hellenów w zakładaniu kolonii, mianowicie Fenicjanie. Do tych dalekomorskich rejsów Fokajczycy wykorzystywali długie, wojenne pentekontery, nie zaś okrągłe łodzie handlowe, co jednoznacznie świadczy o tym, że helleńska kolonizacja wybrzeży Morza Śródziemnego i mórz przyległych nie miała charakteru pokojowego.

Po roku 546 p.n.e., czyli po podboju lidyjskiego państwa Krezusa przez Cyrusa Wielkiego z perskiej dynastii Achemenidów, jeden z jego wodzów, Med Harpagos, opanował najpierw miasto Teos w Azji Mniejszej, a następnie obległ nieodległą Fokaję. Pokonanym Tejczykom udało się ująć na statkach do Tracji, gdzie osiedli w położonej na północnym wybrzeżu Morza Egejskiego Abderze. Większość mieszkańców Fokai, zanim jeszcze rozstrzygnęły się losy oblężenia, postanowiła wyemigrować z całym dobytkiem, jaki tylko dało się zaokrętować na pentekonterach, i osiedlić się na podległej Chios wyspie Ojnussaj. Chioci, obawiając się utworzenia tam przez przybyszów konkurencyjnego emporium handlowego, odmówili jednak sprzedania wyspy Fokajczykom. Ci uszli zatem aż na

Korsykę, w starożytności zwaną przez Hellenów Kyrnos. Po drodze zawinęli jednak do portu swego miasta na małaazjatyckim wybrzeżu i wykorzystując zaskoczenie, wymordowali perską załogę. Pewna część Fokajczyków zdecydowała się pozostać w ojczystych stronach, większość jednak odpłynęła na zachód.

Na Korsyce Fokajczycy początkowo żyli w przykładowej zgodzie z miejscowymi mieszkańcami, zwanymi Tyrrenami lub inaczej Etruskami, i nawet wznosili wspólnie z nimi świątynie bogom. Po pewnym czasie nie mogli się jednak oprzeć chęci dokonywania różnych rabunków i gwałtów, co musiało się zakończyć konfliktem zbrojnym. Etrusków wspomogli fenicyjczycy Kartagińczycy i zapewne około 543, w każdym razie nie później niż w 540 r. p.n.e., doszło pod Alalią do morskiej bitwy, o której wiemy zdecydowanie więcej niż o wcześniejszych starciach na morzu. Fokajczycy w zgodnej opinii Herodota i Tukidydesa odnieśli zwycięstwo, jednak Herodot określa je mianem „kadmejskiego”, co wówczas rozumiano jak późniejsze określenie zwycięstwa „pyrrusowego”. Każda ze stron walczących dysponowała mniej więcej sześćdziesięcioma okrętami, a Fokajczycy utracili ich aż czterdzieści, przy czym trudno orzec, czy zostały zatopione, czy też raczej całkowicie zniszczone. Co interesujące, w tych, które ocalały, odłamały się dzioby, co może oznaczać, że starano się w tej bitwie na większą skalę zastosować taktykę taranowania, chyba jednak bez większego powodzenia. Okazała się ona zatem wówczas jeszcze nieporadna i mało skuteczna.

Fokajczycy, choć ponoć zwycięscy, zdecydowali się jednak wkrótce po tej bitwie opuścić Korsykę. Wraz z rodzinami i całym dobytkiem udali się na Sycylię, do Region. Ci spośród nich, którzy podczas bitwy dostali się do niewoli, zostali przez Kartagińczyków i Etrusków ukamienowani.

Nieodmiennie silna na morzu pozostawała w VI w. p.n.e. wyspa Samos. Zanim jeszcze na skutek perskiego podboju upadło państwo Lidów, Samijczycy ponoć poważali się zagarnąć spiżowy mieszalnik do wina, jaki Spartanie wysłali Krezusowi w dowód przyjaźni i zarazem odwajemniając jego przyjazne gesty wobec Lacedemonu. Sami mieszkańcy wyspy twierdzili wprawdzie, że to nikt inny, jak właśnie Lacedemonczycy sprzedali ów niedoszły dar, kiedy dowiedzieli się o klęsce Krezusa i wzięciu go przez Cyrusa do niewoli. Wydarzenie to zatem można datować na 546 r. p.n.e. i jeżeli rzeczywiście doszło do zagarnięcia mieszalnika, to oznacza, że mieszkańcy wyspy działali metodami pirackimi. Z drugiej wszakże strony nie można wykluczyć, że Spartanie sami zrezygnowali z obdarowywania lidyjskiego władcy, jeżeli przyjąć za rzetelną informację Herodota, że najpierw przygotowywali okręty, by pomóc Krezusowi w walce z królem perskim, ale zanim wyruszyli na wyprawę wojenną, dotarła do nich wieść o klęsce ich sojusznika, więc zaniechali dalszego angażowania się w ten konflikt.

Sparta, zwana też Lacedemonem, nie jest na ogół kojarzona z działaniami morskimi, choć we wczesnych latach Wielkiej Kolonizacji brała udział w zakładaniu zamorskich osad. Jej kolonią był italski Tarent i być może małaazjatyckie Knidos. Na południu półwyspu Peloponez od najdawniejszych czasów funkcjonował spartański port w Gythion. Być może do niego już około 640 r. p.n.e. zawijały okręty z Samos, wspomagającej Spartan w wojnie przeciwko Messeńczykom. Nie jest jednak jasne, na czym ta pomoc polegała i dlaczego Samijczycy zaangażowali się w tę wojnę po stronie Lacedemonczyków.

Okręty, jakie Sparta sposobiła do wyprawy w sukurs Krezusowi, mogły w pewnej, niewykluczone, że nawet w przeważającej liczbie, zostać dostarczone przez sojuszniczne *poleis* złączone w tak zwany Związek Peloponeskim. Wkrótce, zapewne nie później niż w 540 r. p.n.e., Sparta nie raz jeszcze postanowiła podjąć działanie na morzu, tym razem o charakterze wywiadowczym.

Odmówiwszy Jonom i Eolom pomocy przeciwko Persom, którzy po pokonaniu Krezusa podporządkowali sobie małoazjatyckie *poleis*, Lacedemończycy wysłali pięćdziesięciowiosłowiec (pentekonterę), którego załoga otrzymała jako zadanie dowiedzieć się, oczywiście metodami szpiegowskimi, jakie relacje rzeczywiście łączą małoazjatyckich Hellenów z królem Cyrusem Wielkim.

Choć po upadku królestwa Lidów od wschodu na basen egejski coraz groźniej nasuwał się cień wielkiego imperium perskich Achemenidów, lądowa Hellada, a nawet *poleis* wyspiarskie mogły jeszcze czuć się bezpiecznie, przynajmniej przez kilka pierwszych lat po klęsce Krezusa. Persowie nie byli ludem blisko związanym z morzem i nie posiadali floty. Dopiero podbój przez Cyrusa w 539 r. p.n.e. państwa nowobabilońskiego (inaczej: chaldejskiego) zmienił tę sytuację, Achemenida bowiem wraz z tym podbojem zagarnął należącą wcześniej do Chaldeczyków nadmorską Fenicję, co było równoznaczne z podporządkowaniem sobie przezeń silnej floty i bodaj najdoskonalszych żeglarzy owych czasów. Jeżeli przyjąć tutaj informację Herodota, Jonowie na wyspach zapewne pod wrażeniem tego sukcesu Cyrusa zdecydowali się mu poddać, choć Tukidydes twierdzi, że stało się to dopiero za panowania Dariusza I Histaspesa (521–486 r. p.n.e.), i to, jak się wydaje, nie zaraz w pierwszych latach jego rządów. Tak czy inaczej Helladzie lądowej w ciągu kilkunastu lat po podboju państwa chaldejskiego przez Persję nie groziła jeszcze z jej strony żadna inwazja, Cyrus bowiem w ostatnich latach panowania umacniał pozycję swojego imperium daleko na wschodzie, a jego następca, Kambyzes, (529–522 r. p.n.e.) zainteresowany był podbojem Egiptu, do czego będzie jeszcze okazja dokładniej powrócić w dalszej części opowiadania.

Braku bezpośredniego zaangażowania Achemenidów na Morzu Egejskim w pierwszych latach po podboju państwa nowobabilońskiego dowodzą dosyć swobodne działania na wyspach, a nawet azjatyckim stałym lądzie, ówczesnych tyranów, mianowicie Polikratesa z Samos oraz Pizystrata z Aten. Dysponujący silną flotą, złożoną być może z około setki pentekonter, Polikrates za jej pomocą, działając metodami pirackimi, uzależnił od siebie liczne wyspy, między innymi Rhenaję w archipelagu Cyklad, którą poświęcił Apollonowi Delfickiemu. Obiegł też Milet i w bitwie morskiej pokonał flotę, jaką napadniętemu grodowi na pomoc przysłali mieszkańcy wyspy Lesbos. Pizystrat z kolei siłą odebrał Mityleńczykom położone w Troadzie w Azji Mniejszej Sigejon i ustanowił tam tyranem swojego syna z nieprawego łoża, Hegezystrata. Podbił także wyspę Naksos, gdzie władzę z jego ramienia sprawował niejaki Lygdamis. Ta wyspa stała się miejscem zesłania zakładników, jakimi byli synowie wrogich tyranowi ateńskich arystokratów. Okręty Pizystrata pojawiły się również u wybrzeży nieodległej Delos, słynnej z sanktuarium Apollona. Właśnie zgodnie z decyzją tej wyroczni Pizystrat rozkazał wykopać wszystkie zwłoki spoczywające w zasięgu wzroku okolic sanktuarium i pogrzebać je w innym miejscu na wyspie.

Czy w związku z tymi wydarzeniami rozegrały się, oprócz starcia floty Polikratesa z okrętami z Lesbos, jeszcze jakieś morskie bitwy, tego nie wiadomo, źródła bowiem o tym milczą. Brak też jakiegokolwiek wzmianki o starciach zbrojnych na morzu w odniesieniu do prób odzyskania przez Mityleńczyków Sigejon oraz pobliskiego Achillejon, bo najwidoczniej i ta osada dostała się pod panowanie ateńskiego tyrana. Wiadomo tylko, że Ateńczykom udało się utrzymać pierwsze z wymienionych miast. Niewielkich potyczek morskich nie można wszakże wykluczyć. Trudno też o dokładne datowanie wspomnianych działań obydwu tyranów i dokładną kolejność wydarzeń. Można tylko wspomnieć, że Pizystrat był tyranem w Atenach z przerwami w latach 561–527, a Polikrates na Samos 537–522 p.n.e.

Obaleni przez Polikratesa samijscy oligarchowie nie zamierzali się poddawać, co oczywiście wzbudzało nieufność tyrana. Postanowił więc pozbyć się ich z wyspy, a doskonała okazja nadarzyła się w 525 r. p.n.e., kiedy to następca Cyrusa Wielkiego, Kambyzes, wyruszył na podbój Egiptu. Polikrates, porzuciwszy dotychczasowy sojusz z faraonem Amasisem, zaproponował pomoc w postaci zbrojnych kontyngentów królowi perskiemu. Ponieważ ten poprosił o flotę, Polikrates wysłał mu czterdzieści okrętów, a ich załogi sformował właśnie z tych obywateli, których podejrzewał o wrogość i dążenie do buntu przeciwko jego tyranii. Okręty wysłane do Kambyzesa, jak twierdzi Herodot, były trierami, czyli jednostkami, których załogi składały się w sumie z blisko dwustu ludzi, zatem można się było pozbyć niemałej liczby niewygodnych. Załogi te zbuntowały się albo jeszcze przed dotarciem do głównych sił perskich, gdzieś opodal Karpathos, albo już w Egipcie i stamtąd powróciły na Samos. Polikrates na czele okrętów, którymi dysponował, zastąpił buntownikom drogę i doszło do regularnej morskiej bitwy, której wynik nie jest znany. Ponoć zwycięstwo w niej odnieśli buntownicy, w efekcie czego dokonali desantu na wyspę i dopiero tam, w bitwie lądowej, doznali klęski od zaprawionych w bojach najemników Polikratesa. Nie można wszakże wykluczyć, że już w bitwie morskiej liczniejsze bez wątpienia siły morskie tyrana odniosły zwycięstwo. Trzeba pamiętać, o czym była już mowa, że dysponował on blisko setką pentekonter. Owych czterdzieści trier musiało zostać zbudowanych w późniejszych latach jego tyranii, co świadczy jednoznacznie o wzmacnianiu przezeń morskiej potęgi.

Przy okazji opisywanych tutaj wydarzeń u Herodota wymienione są wyraźnie doki okrętowe, jakimi dysponował Polikrates, jego flota musiała być więc nieustannie powiększana o dalsze okręty, a po pentekonterach kolej przyjąć musiała na trójrzędownce. W tychże dokach okrętowych tyrana, wciąż obawiającego się buntu, zamknął jako zakładników żony i dzieci tych obywateli, którzy pozostawali w jego władzy, a którym nie ufał. Obawiał się ich porozumienia się z buntownikami, pokonanymi wprawdzie, ale nie zniszczonymi całkowicie. Gdyby do takiego porozumienia rzeczywiście doszło, Polikrates zamierzał podpalić doki, a wraz z nimi zakładników.

Pokonani przeciwnicy tyrana, oczywiście ci, którym udało się ująć cało z pogromu, odpłynęli do Sparty na tych trierach, które udało im się utrzymać, i tam prosili o pomoc, licząc zapewne na wdzięczność Lacedemończyków za udzielenie im przed przeszło stu laty wspomnianej wyżej pomocy przeciwko Messeńczykom. Być może też Spartanie dążyli do zemsty za zagarnięcie przed kilkudziesięciami laty przez Samijczyków owego mieszalnika, który wysłali w darze Krezusowi, i prośbę samijskich oligarchów o pomoc uznali za doskonały pretekst do najazdu na wyspę. Trudno jednoznacznie osądzić te motywy działania, ponieważ same w sobie kryją wzajemnie wykluczające się sprzeczności. Można przyjąć, że wygnani oligarchowie uznali, iż zrozumienie i poparcie znajdują właśnie u tradycyjnie wrogich tyranii spartiatów. Do tego dochodziła zapewne niezaprzeczalnie najwyższa wartość bojowa spartańskich wojowników, zdolnych pokonać każdego przeciwnika.

Tak czy inaczej, zbiegłym z Samos wygnańcom udało się w końcu przekonać eforów do wojny i wkrótce u brzegów wyspy pojawiła się silna, według Herodota nawet wielka, flota wioząca spartańskich wojowników. Okręty dostarczone zostały najpewniej przez Koryntyjczyków, chowających do mieszkańców Samos zadawniony uraz, którego początki sięgają jeszcze VII stulecia p.n.e., kiedy to Samijczycy uwolnili trzystu chłopców z Korkyry, wysłanych na wykastrowanie do króla Lidii Alyattes przez ówczesnego tyrana Koryntu, Periandra, syna Kypselosa. Oblężenie Samos trwać miało czterdzieści dni. Obrońcy, dowodzeni osobiście przez Polikratesa, oparli się atakom wroga i Spartanie, widząc bezskuteczność swoich działań, zdecydowali się na

powrót do ojczyzny. Natomiast wygnani z Samos oligarchowie, dysponując wciąż przynajmniej częścią z owych czterdziestu trier, na których wysłani zostali na egipską wyprawę Kambyzesa, przez kilka lat zajmowali się piractwem, siejąc prawdziwy postrach na wodach Morza Egejskiego od Krety po Argolidę, między innymi pustosząc wyspę Sifnos. Ich gniazdem stała się wyspa Hydrea. Dopiero połączonym siłom morskim Eginy i kilku kreteńskich *poleis* udało się ich rozbić.

Polikrates po sukcesie, jakim niewątpliwie była skuteczna obrona Samos przed najazdem Spartan, uznany został, jak to zauważa Herodot, za pierwszego Hellena od czasów Minosa (dla Ojca historii, legendarny władca Krety najwidoczniej był Grekiem), który zamierza uzyskać panowanie na morzu i opanować Jonię oraz wyspy na Morzu Egejskim. Stał się zatem władcą na tyle silnym, że wzbudziło to obawy perskich namiestników w Sardes i Daskylejon, mianowicie Orojtesa i Mithrobatesa, a być może i samego Wielkiego Króla, Kambyzesa. Pierwszy z wymienionych nawiązał z tyranem Samos rozmowy, najpierw za pośrednictwem herolda, który jednak został przez Polikratesa zlekceważony, a następnie lidyjskiego arystokraty, Myrsosa, syna Gygesa. Działania te już wkrótce okazać się miały ze strony Persa podstępą grą, która zakończyła się zwabieniem Polikratesa do Magnezji nad Meandrem, gdzie Orojtes miał swoją siedzibę, i okrutnym zgładzeniem tyrana Samos w 522 r. p.n.e. Inna sprawa, że i Orojtes niedługo potem zostanie zabity na rozkaz kolejnego Króla Królów, Dariusza I Histaspesa, który najpewniej uznał swojego satrapę w Sardes za nadto potężnego i samodzielnego. Tymczasem na Morze Egejskie i lądową Helladę coraz bardziej nasuwał się od wschodu cień potężnego imperium Achemenidów.

Źródła: Homer, *Iliada* XV 677; *Odyseja* XIV 257 i nn.; Herodot I 18–19; 21–23; 28; 64; 70–71; 83; 143; 152; 163–169; 174; II 43; III 39; 44–48; 54–59; 120–128; V 71; 82–89; 94–95; Tukidydes I 13–16; III 104; Arystoteles, *Ustrój polityczny Aten* VIII 3; Diodor X 16; Plutarch, *Solon* VIII–IX; Pauzaniusz, X 16,7. Odwołanie się do wydarzeń mitycznych na podstawie: R. Graves, *Mity greckie*, tł. H. Krzeczkowski, Warszawa 1992, 116.h; 152.i

W służbie Wielkiego Króla

Czterdzieści trójrzędowców, jakie Polikrates wysłał Kambyzesowi w sukurs podczas egipskiej wyprawy wojennej Wielkiego Króla, nie miało być jedynymi siłami helleniskimi w służbie perskiej. Mieszkańcy helleniskich miast w Azji Mniejszej, szczególnie Jonowie, odkąd stali się królewskimi poddanymi, mieli wprost obowiązek dostarczenia na tę wyprawę żądanych przez monarchę kontyngentów, a ponieważ słynęli już wówczas jako żeglarze nie mniej obeznani ze swoim rzemiosłem niż Fenicjanie, monarcha zażądał od nich okrętów wraz z załogami. Wzmocniły one zatem królewską flotę składającą się wszakże w większości, jak się wydaje, z okrętów fenickich.

Egipt w owym czasie był bez wątpienia cieniem dawnej potęgi, choćby tej z czasów wojowniczych faraonów panujących w drugim tysiącleciu p.n.e., ale pomimo to nie można było lekceważyć jego sił zbrojnych, w tym również morskich. Brak wprowadzie danych o ich sile i liczebności w przeddzień wyprawy Kambyzesa, ale wydarzenia o kilkadziesiąt lat wcześniejsze pozwalają przypuszczać, że były niemałe i nie można ich było ignorować. Nie dorównywały może możliwościom flot wojennych, jakie posiadali na przykład panujący w XIX w. p.n.e. Sezostrys III, a pięćset lat po nim Ramzes II zwany Wielkim, którzy wypływali z Zatoki Arabskiej (Heropoli-tańskiej, obecna Zatoka Sueska) i dokonywali podbojów na wybrzeżach Morza Czerwonego, ale też były w stanie poważnie zagrozić przeciwnikom. I tak panujący w latach 610–595 p.n.e. Necho II (Nekos) posiadał triery, które działały zarówno na Morzu Śródziemnym, jak i Czerwonym, a jeden z jego następców, Apries (589–570 r. p.n.e.), był w stanie przez blisko trzy lata blokować od strony morza fenicki Tyr podczas oblężenia. Doszło wówczas nawet do bitwy morskiej, jednak o jej rezultacie trudno powiedzieć coś pewnego. Faktem zaś jest, że Tyr zdobyty nie został. Następca Apriesa z kolei, Amasis (Ahmose), panujący do 526 r. p.n.e. dokonał inwazji na Cypr i zmusił tamtejsze miasta do płacenia sobie haraczu.

Właśnie w ostatnich latach jego panowania na perskim dworze postanowiona została wyprawa na Egipt i jego podbój. W tym czasie pewien najemnik w egipskim wojsku, Hellen czy też może Karyjczyk o imieniu Fanes, pochodzący z Halikarnasu w Azji Mniejszej, poróżniony w jakiejś sprawie z faraonem, umknął na wschód z zamiarem dotarcia do Kambyzesa. Amasis wysłał za nim w pościg trierę, a zadanie pochwylenia uciekiniera otrzymał jakiś zaufany eunuch faraona. Gdzieś na wybrzeżu Licji rzeczywiście mu się to udało, ale Fanes przechrztył go, spoiwszy nocą strażników. Dotarł w końcu szczęśliwie do Kambyzesa w chwili, kiedy wyprawa na Egipt była już prawie w pełni gotowa. W tym czasie nad Nilem zmarł Amasis, a jego następcą został Psametych III.

Zbiegły najemnik był tym człowiekiem, który Kambyzesowi doradzał, jak podczas marszu skutecznie pokonać pustynię ciągnącą się od Syrii na południe aż do wrót Egiptu. Nie wiadomo

Wykaz źródeł

Źródła przetłumaczone na język polski:

- Ajschines, *Mowy*, tł. L. Małecki, Nowy Sącz 1906; tł. W. Lengauer, Warszawa 2004.
- Ajschylos, *Persowie* [w]: Ajschylos, *Tragedie*, tł. S. Srebrny, Warszawa 1954.
- Antologia Palatyńska. Nowy przekład*, tł. Z. Kubiak, Warszawa 1992 (wybór).
- Demostenes, *Wybór mów*, tł. J. Kowalski, Kraków 1922; *Wybór mów*, tł. R. Turasiewicz, Wrocław–Kraków 1991.
- Arystofanes, *Acharnejczycy* [w]: Arystofanes, *Komedie*, tł. S. Srebrny, Warszawa 1962.
- Arystofanes, *Żaby*, tł. B. Butrymowicz, Wrocław 1955.
- Arystoteles, *Polityka*, tł. H. Podbielski, Warszawa 1988.
- Arystoteles, *Ustrój polityczny Aten*, tł. L. Piotrowicz, Kraków 1931 (Warszawa 1973). Ostatnio przyjmuje się, że jest to dzieło któregoś z uczniów Arystotelesa.
- Herodot, *Dzieje*, tł. S. Hammer, Warszawa 1954 (lub nowsze wydania).
- Hezjod, *Prace i dnie*, tł. W. Steffen, Wrocław 1952. *Narodziny bogów (Theogonia)*. *Prace i dni*. Tarcza. tł. J. Łanowski, Warszawa 1999.
- Homer *Iliada*, tł. K. Jeżewska, Wrocław–Warszawa 1981; tł. I. Wieniewski, Kraków–Wrocław 1984.
- Homer *Odyseja*, tł. L. Siemieński, Wrocław–Warszawa–Kraków 2003.
- Justynus Marek Junianus (**Justyn**), *Zarys dziejów powszechnych starożytności na podstawie Pompejusza Trogusa* tł. I. Lewandowski, Warszawa 1988.
- Ksenofont, *Historia grecka (Hellenika)*, tł. W. Klinger, Warszawa 1958 (lub nowsze wydania).
- Ksenofont, *Wyprawa Cyrusa (Anabaza)*, tł. W. Madyda, Warszawa 1955.
- Lizjasz, *Mowy*, tł. R. Turasiewicz, Kraków 1998.
- Nepos Korneliusz (**Nepos**), *Żywoty wybitnych mężów*, tł. L. Winniczuk, Warszawa 1974 (cytowane: Agezylaios; Chabriasz; Ifikrates; Kimon; Miltiades; Timoteos).
- Pauzanasz, *Na olimpijskiej bieżni i w boju*. Z Pauzanasza „Wędrówki po Helladzie”, księgi V, VI i IV, Wrocław 1968; *W świątyni i w micie*. Z Pauzanasza wędrówki po Helladzie, księgi I–III i VII, Wrocław 1973; *U stóp boga Apollona*, tł. M. Niemirska-Pliszczyńska, H. Podbielski. Wrocław 1989
- Plutarch, *Żywoty sławnych mężów*, tł. M. Brożek, Wrocław–Warszawa 1953, 1977 i 1996; *Cztery żywoty*, Warszawa 1954 (z cytowanych na język polski przetłumaczone: Alkibiades; Arystydes; Kimon; Lizander; Lukullus; Nikiasz; Perykles; Solon; Temistokles; Tezeusz).
- Plutarch, *Moralia; Moralia II*, tł. Z. Abramowiczówna, Warszawa 1977 i 1988 (wybór).
- Poliajnos (Polien), *Podstępy wojenne*, tł. M. Borowska, Warszawa 2003.
- Polibiusz, *Dzieje*, tł. S. Hammer, Wrocław 1962.
- Tukidydes, *Wojna Peloponeska*, tł. K. Kumaniecki, Warszawa 1988 (lub nowsze wydania).

Dzieła nietłumaczone na język polski lub przetłumaczone częściowo:

A Selection of the Greek Historical Inscriptions (GHI), ed. M.N. Tod, Oxford 1949.

Anthologia Palatina, ed. A.F. Didot, Paris 1864.

Demosthenes (**Demostenes**), *Orationes*, tekst grecki z tł. angielskim J.H. Vince, A.T. Murray, London–Cambridge–Massachusetts 1953.

Die Fragmente der Griechischen Historiker (FGrH), ed. F. Jacoby, Berlin–Leiden 1923–1958 (cytowani historycy: Aristodemos–104; Filochoros–328; Memnon–434; Teopomp–115).

Diodorus Siculus (**Diodor** Sycylijski), *Bibliothēkē historikē*, (m.in. zachowały się u niego fragmenty *Historii perskiej/Persika*/Ktezjasza), tekst grecki z tł. angielskim: C.H. Oldfather, R.M. Greer, C.L. Sherman, F.R. Walton, C. Bradford–Welles, London–Cambridge–Massachusetts 1946.

Hellenika Oxyrhynchia, tekst grecki z tł. angielskim P.R. McKechnie, S.J. Kern, Warminster 1988.

Inscriptiones Graecae (IG), ed. J. Kirchner 1927.

Isocrates (**Izokrates**), *Orationes*, tekst grecki z tł. angielskim G. Norblin, L. van Hook, London–Cambridge–Massachusetts 1954.

Ctesias (**Ktezjasz**), *Persika*, na podst.: *The Complete Fragments of Ctesias of Cnidus*, tł. angielskie A. Nichols, University of Florida 2008.

Papiri greci e latini, Firenze 1912 r.

Plutarchus, *Lives*, tekst grecki z tł. angielskim B. Perrin, London–Cambridge–Massachusetts 1948 (cytowane: *Agesilaus*; *Pelopidas*).

Plutarchus, *Scripta moralia* (**Plutarch**, **Moralia**), tekst grecki z tł. angielskim F.C. Babbitt, W.C. Helmbold, H.N. Fowler, H. Cherniss, London–Cambridge–Massachusetts 1949.

Stefan Bizantyjski, *Ethnika*, ed. A. Meineke, Berolini 1949.

Uwaga: **wytłuszczonym** drukiem w nawiasach forma, w jakiej źródło występuje w odwołaniach.

Skorowidz osób

- Achajmenes** 42, 45, 71
Achemenidzi 14, 16, 18, 20, 23, 42, 69, 82, 94, 95, 179, 180, 192, 195, 197, 202
Achoris (Hakor), faraon 195–197, 200, 202
Adejmantos 46, 49, 54, 89
Adejmantos, strateg 176
Adzopios, s. Formiona 104, 105
Agamemnon 83, 182
Agatarchidas 99
Agatarchos 143
Agatin 186
Agezylaos II, król Sparty 182–186, 188, 201, 208, 210
Agezypolis, król Sparty 198
Agis II, król Sparty 113, 135, 144–146, 150, 156, 166, 174, 176
Agyrrios 188
Ahmose, zob. Amazis
Ajdzymides 87
Ajetes, król Kolchów 9
Ajschines 36
Ajschines (historyk) 206
Ajschylos 50, 55
Aleksander I Filhellenos 39, 58, 70
Aleksander Wielki 20, 211
Aleksander z Feraj 206, 207, 208
Alkamenes 145, 146
Alketas, król Molossów 201, 203
Alketas (Spartia), harmostata 200
Alkibiades 47, 91, 94, 95, 123–126, 128, 129, 131, 145–148, 150, 152–154, 156–160, 163–170, 175, 177, 184
Alkibiades, o. Klejnasza 47
Alkidas, nauarcha 203
Alkidas, nauarcha podczas wojny peloponeskiej 105, 106, 108–110
Alkistenes 112
Alyattes, król Lidii 12, 14, 17, 27
Amazis 17, 19
Amejnasz 50, 52, 54
Amejnokles 12
Amejnokles, syn Kretinesa 44
Amorges 150, 151
Amyntas I 23, 39
Amyrtajos 74, 75, 78
Anaksandridas 28
Anaksibios 188
Anaksykrates 75
Anchimolios 25
Andokides, s. Leogorasa 88
Antalkidas 185, 186, 189–195, 198
Antidoros 46
Antioch 169
Antygenes 96
Antygonos Monoftalmos (Jednooki) 20
Antykles 82
Antystenes 152
Apollodoros 135
Apries 19
Arakos 174
Archeanaktes 84
Archestratos 156
Archestratos, s. Likomedesa 89
Archidamos, k. Sparty 91, 95, 96
Archippos 118
Argeadzi, dynastia 91, 210
Ariamenes 52
Aridolis 44
Ariobarzanes 192, 207, 208
Ariobignes 42, 52

- Ariomandes 67
 Aristagoras 26–30
 Aristodemos 78
 Aristofilides 21
 Aristogenes 167
 Arkezylaos 153
 Arnakes 56
 Arrabajos, król Lynkestis 121
 Artabanos 38, 40
 Artabazos, perski buntownik 210
 Artabazos, perski wódz 57, 60, 75
 Artachajes 38
 Artafernes 36, 37, 38
 Artafernes, brat Dariusza I 26, 29, 31
 Artafernes, poseł perski 118
 Artakserkses, król Cypru 190
 Artakserkses, wł. Cylicji 180
 Artakserkses I 66, 71, 73, 75, 78, 83
 Artakserkses II Mnemon 179–183, 185–187, 191, 192,
 195–197, 202, 206–208
 Artakserkses III Ochros 202, 208, 209
 Artakserkses Mauzolos 208–210
 Artemizja z Halikarnasu 42, 48, 52, 54, 55
 Artemon z Kladzomenai 82
 Arystagoras 84
 Arysteos 85, 89
 Arystofanes 95, 171, 173
 Arystofon 159
 Arystogenes 172
 Arystokrates 146, 172
 Aryston, s. Pirrychosa 139
 Arystoteles 18, 42, 68, 78, 83, 107, 184
 Arystydes 37, 42, 50, 52, 55, 58, 60, 62, 63, 64, 66, 68
 Arystydes, nauarcha 107
 Arystydes, s. Archiposa 118, 119
 Aspazja z Miletu 81, 172
 Astiochos 148–154, 156–158
 Atanagoras z Chios 63
 Atarneus 181
 Atenagoras z Aten 127
 Atenagoras z Samos 58
 Atossa 20, 21
 Bias z Priene 14
 Boges 64
 Brazydas, s. Tellisa 93, 96, 100–102, 107, 109, 115,
 117, 119–122, 178
 Bubares 38
 Chabriasz 190, 200, 201, 208, 210
 Chajreasz, s. Arcestratos 156
 Chalkidajos 145–151
 Chares 207, 209, 210
 Charileos 22
 Charitimides 71
 Charminos 153
 Charmonios 151
 Charojades, s. Eufiletos 111
 Charykles, s. Apollodoros 135
 Chersonesz Taurydzki 84
 Cyrus Młodszy 95, 168–171, 174, 178–180, 182
 Cyrus Wielki 14, 15, 16, 17, 20
 Dariusz I Histaspes (Wielki) 16, 18, 20–22, 25–27,
 29–31, 33, 34, 36, 38, 52, 71, 84
 Dariusz II 94, 145, 152, 154, 155, 158, 167, 168, 174,
 179
 Datys 36, 37, 38
 Dejniaasz, o. Kleippidesa 103
 Dejniaasz, periojk 148
 Demainetos 191
 Demaratos 45
 Demarchos 158
 Demeas 124
 Demetriusz Poliorketes 20, 127
 Demodokos 107, 119
 Demokedes 20, 21
 Demostenes, s. Alkistenesa 112–114, 117, 119, 120,
 124, 134, 135, 137, 138, 140, 143
 Demostenes, s. Demostenesa 188, 206, 210
 Derdas, s. Perdikkasa II Macedońskiego 89
 Derkylidas 155, 181, 184, 186–188
 Diejtres, ateński strateg 156
 Diejtres, ateński wódz 137
 Diejtres, o. Nikostratos 109
 Difilos 138

Difridas 186
 Diodor 7, 18, 23, 31, 37, 42, 45, 47, 54–56, 58, 60, 63,
 67, 68, 74, 75, 78, 83, 85, 90, 91, 95, 101, 103,
 107, 110, 112, 117, 123, 125, 129, 131, 134, 138,
 141, 144, 147, 149, 152, 156, 163, 170, 173, 175,
 177, 184, 187, 188, 192, 195, 197–204, 206, 210
 Diodot, s. Eukratesa 106
 Diogoras 151
 Diomedont 148, 149, 154, 171, 172
 Dionizjos (Fokajczyk) 30
 Dionizjos, strateg 191
 Dionizjos I (Dionizjusz), tyran Syrakuz 179, 185, 191,
 192, 199, 205, 206
 Dionizjos II, tyran Syrakuz 208
 Diotymos, s. Strombichosa 87, 147, 191
 Dorieus, s. Diogorasa 151, 158, 164
 Dorkis 63
 Dzipiros 73

Efialtes 70

Efialtes, o. Filokratesa 187, 190
 Ekdikos 186, 187
 Elajos 33, 38, 160, 161, 164, 174
 Elpinika 74
 Endios 146
 Epaminondas 194, 206–208
 Epikles 87, 96
 Epikles (Spartńczyk) 161
 Epikur, o. Pachesa 105
 Erazynides, Koryntyjczyk 133
 Erazynides, strateg 171, 172
 Erazystratos 122
 Eryneos 138
 Eteonikos 166, 172–174, 176, 188, 190
 Euagoras, król Cypru 176, 182, 185, 187, 190, 191,
 195–197
 Euarchos 97
 Eubulos 149
 Eudamidas 198
 Euenetos 42
 Euetion 135
 Eufiletos 111
 Eukles, s. Hippona 121, 167

Eukrates 106
 Euktemon 151
 Eumachos 165
 Eumenes 54
 Eunomos 189
 Eurybatos 87
 Eurybiades, s. Euryklejdesa 45–49, 55
 Euryklejdes 45
 Eurylochos 113
 Eurymedont, s. Tuklesa 110, 111, 113, 114, 118–120,
 134, 135, 137, 138, 140, 141
 Eurytymos 85
 Eutydemos 134, 143
 Eutykles 87

Fajaks, s. Erazystratos 122

Fanes 19, 20
 Fanias 191
 Fanostenes 170
 Faraks 181
 Farnabazos 145, 152, 155, 157, 160, 164–168, 175,
 179, 181–186, 192, 202
 Farnakes 122
 Fayllos 48
 Ferendates 67
 Filaon 46
 Filip, nauarcha 150, 159
 Filip, s. Perdikkasa II Macedońskiego 89
 Filip II Macedoński 34, 69, 209–211
 Filokrates, s. Demeasa 124
 Filokrates, s. Efialtesa 187, 190
 Fojbidas 198
 Formion 82, 85, 98–105
 Formos 43
 Frynichos 149, 150, 154, 162
 Frynis 145
 Fylakos 51

Gelon, tyran Syrakuz 40

Glaukon, s. Leagrosa 88
 Glos 196, 197
 Gobryas, ojciec Ariomandesa 67
 Gobryas, ojciec Mardoniosa 34

- Gongylos 132, 133
 Gorgopas 189, 190
 Graves, Robert 18, 68
 Gyges 18
 Gylippos, s. Kleandrydasa 132, 133, 135, 136, 140–142, 178
 Gyllos 21
- H**
 Hagnon 82, 84, 85, 98, 102, 126
 Hammond, Nicholas 53, 92, 116
 Harpagos 14, 30
 Hegezander 162
 Hegezandrydas, s. Hegezandra 162, 164
 Hegezystrat 16
 Hegezystratos 58
 Hekatajos 27
 Hekatomnos 195
 Helikos 158
 Heraklejdes, s. Aristogenesa 167
 Herippidas 186
 Hermokrates, s. Hermona 119, 127, 131, 135, 149, 150, 158, 166
 Hermon 119
 Hermon (Megaryjczyk) 172
 Herodas 182
 Herodot 7, 9, 12, 14–18, 20, 21, 23, 26, 28, 31, 35–39, 41–50, 54–58, 60, 68, 78, 101, 171, 173
 Hetojmaridas 65
 Hezjod 171, 173
 Hieraks 189
 Hipparch, Pizystrata 25
 Hippeos 172
 Hippiasz, Pizystrata 25, 36–38
 Hippokles, s. Melanippa 147
 Hippokrates 120, 166
 Hippokrates (Spartia) 151, 152
 Hippon 167
 Hipponikos 78
 Histiajos 25, 26, 27, 29, 30
 Homer 9, 18, 127
 Hydarnes 37, 56
 Hyperbolos 94
 Hypermenes 204
- I**
 Ifikrates 186, 188, 189, 191, 202, 204, 205, 208–210
 Inaros 69, 71, 73–75
 Izagoras 25
 Izarch 85
 Izarchidas 85
 Izokrates 68, 78, 83, 188, 197, 201, 210
 Izokrates, nauarcha 99
 Izolochos 111
- J**
 Jalisos 153
 Jatragoras 27
 Jazon, postać mitologiczna 83
 Jazon, tyran Feraj 203, 204, 206
 Justyn 37, 210
- K**
 Kadmos 40
 Kalliades 89
 Kalliasz, s. Hipponikosa 68, 78, 83, 89, 145
 Kallikrates 72
 Kallikrates, s. Eurytymosa 85
 Kallikratidas 170–173
 Kambyzes 16–20, 22
 Kamiros 153
 Karkinos, s. Ksenotimosa 96
 Kedon 201
 Kimon, o. Miltiadesa 33
 Kimon, s. Miltiadesa 55, 64–72, 74, 75, 78, 82, 84, 87
 Kleajnetos 106
 Kleandrydas 132
 Klearchos, s. Ramfiasa 157, 158, 166, 168, 179
 Kleippides, s. Dejniasza 103
 Klejniaz 96
 Klejniaz (Ateńczyk) 47
 Klejstenes 25
 Kleombrotos 72
 Kleombrotos, k. Sparty 203, 206
 Kleomenes, strateg s. Likomedesa 124
 Kleomenes I 28, 34, 35
 Kleon, s. Kleajnetosa 93, 106, 117, 118, 122
 Kleopomp, s. Klejniaza 96–98
 Knemos (Knemon) 98–102, 107
 Koiratadas 168
 Konon 137, 170, 171, 173, 175, 176, 181–185, 201, 202

Kratezykles 115
 Kratezyppidas 166
 Krezus 14–17, 27, 33
 Krinippos 205
 Krytiasz 179
 Ksantyppos 58, 60
 Ksenofont 7, 91, 95, 101, 158, 163, 164, 169, 170, 173, 174,
 177, 180, 184, 187–189, 192, 198–201, 205, 206, 210
 Ksenoklejdes, s. Eutyklesa 87
 Kserkses 38–52, 54–60, 66, 67, 125, 192, 195
 Ktezikles 203
 Ktejasz 23, 37, 42, 48, 54, 55, 78
 Kypselos 17
 Kypselos (ateńczyk) 33
 Kyzides 205

Laches, ateński naurarcha 207
 Laches, s. Melanoposa 111
 Lajspodiasz 159
 Lakedajmonios, s. Kimona 87
 Lamachos 83, 94, 119, 125, 129, 130, 132
 Lampon 58
 Leagros 88
 Leogoras 88
 Leokrates, s. Strojbossa 72
 Leon (Lew) 43
 Leon, strateg 171
 Leonidas 46, 47
 Leont 149, 154, 155
 Leontichos 191
 Leotychides 58–60, 63
 Libys 179
 Lichas, s. Arkezylaosa 153, 158
 Likofron (Koryntczyk) 118
 Likofron (Spartiat) 100
 Likomedes, o. Archestratos 89
 Likomedes, o. Kleomenesa 124
 Lindos 153
 Lizagoras, s. Tizjasza 37
 Lizander 91, 168–170, 173–180, 182–184, 191
 Lizjasz 47, 55, 78, 177, 184, 188, 192
 Lizjasz, taksjarcha 172
 Lizykles 105

Lygdamis 16
 Lykaretos 23
 Lykomedes 46, 52

Machaon 99
 Majandrios, ojciec 22
 Majandrios, syn 22, 23
 Mardonios 34, 36, 38, 42, 55–60, 67
 Maskames 60
 Medokos 187
 Megabates 26, 27, 42
 Megabazos 25, 28, 42, 71, 73
 Megabidzos 75
 Melanchrydas 145
 Melanippos 147
 Melanippos (Rodyjczyk) 205
 Melanopos 111
 Melantos 145
 Melezander 99
 Melezjasz 159
 Melissos 82
 Memnon 90
 Menander 134, 143
 Metiochos 33
 Mikiades 87
 Milon (zapaśnik) 21
 Miltiades 33, 37, 38, 64, 70
 Mindaros 158, 160–162, 164–166
 Minos 7, 9, 18
 Miskon 158
 Mithrobates 18
 Mnasipposa 203, 204, 205
 Mnesifilos 49
 Molpagoras 26
 Myronides 72
 Myrsos 18

Necho II (Nekos) 19
 Nektanebos, faraon 200, 202
 Nepos 37, 68, 78, 201, 210
 Nikeratos 107, 119
 Nikiasz 91, 93–95, 100, 107, 110, 112, 117–119, 121–
 127, 130, 132–135, 137, 139–144, 147

Nikiasz (Kreteńczyk) 100

Nikiasz, o. Hagnona 84

Nikodromos 35

Nikofem 185

Nikolochos 189, 191, 201

Nikostratos, s. Diejtrefesa 109

Onomakles 149, 151

Orestes 9

Orojtes 18, 20

Orontes 195, 197

Otanes 22, 23, 29

Paches, s. Epikura 105–107

Pamfilos 189

Panajtios 50

Parys 166

Pauzaniusz, geograf 11, 18, 37, 61, 68, 78, 83, 184, 210

Pauzaniusz, król Sparty 63, 64, 66, 176, 180, 183

Pedarytos 150–152, 154, 155

Pejzander 154, 162, 183, 184, 185

Pellichos 85

Pelopidas 198, 201, 207

Pentylos 44

Perdikkas II 84, 89, 102, 121, 124, 125, 135, 209

Perdikkas II Macedoński 89

Periandr 17

Perykles 58, 60, 64, 68, 70, 72–74, 78–84, 86–91, 93–98, 101, 119, 126, 129, 172, 173

Perykles, s. Peryklesa 172

Piktodor 111

Pissutenes, s. Histapesa 81

Pitagoras, s. Samiosa 180

Piten 133, 143

Pitodor, s. Izolochosa 111, 113, 118, 119

Pittakos z Mitylene 14

Pizystrat 16, 33

Pizystratydzi 25, 36

Plejstoanaks 80

Plutarch 7, 18, 37, 42, 47, 55, 56, 58, 60, 64, 66–69, 74, 75, 78, 79, 82, 83, 85, 87, 90, 95, 97, 98, 101, 107, 110, 117, 123, 125, 129, 131, 134, 141, 144, 147, 152, 156, 163, 169, 170, 173, 174, 177, 184,

188, 201, 210, 211

Pnytagoras 197

Podanemos 186

Poliajnios 192, 201, 206, 210

Poliantes 138

Polibiusz 199, 201

Polidamidas z Farsalos 203

Polikrates, tyran Samos 16–20, 22, 82

Polikrytos 52, 54

Poliksenos 191

Pollis 186, 200, 201

Poryforetos, inżynier 82

Potamis 158

Preksaspes 42

Preksinos 43

Proajnos 186

Prokles, s. Teodorosa 112, 113

Proteasz, s. Epiklesa 87, 96

Protomachos 172

Psametych 71

Psametych III 19

Pylades 9

Pyteasz, s. Ischenoosa 43, 52, 54

Pytia, kapłanka 39, 40

Ramfias 157, 166, 179

Ramzes II Wielki 19

Ramzes III 9

Salajthos 105, 106, 107

Samios 180

Sandokes 44

Selinunt 130

Seutes, król Traków 181, 187

Sezostrys III 19

Sfodrias 199

Siennezis, *zob.* Artakserkses, wł. Cylicji

Sikinnos 49, 56

Simonides, strateg 93

Skironides 149

Skylaks 26

Skyllias 46

Sofokles, s. Sostratydesa 111, 113, 114, 118, 119

Sokles (hoplita) 52
 Sokrates, s. Antygenes 96
 Solon 13, 18
 Sostratydes 111
 Spartokos 84
 Stefan Bizantyjski 210
 Stenelaos 176
 Stezagoras 82
 Stezikles 203
 Strojbos 72
 Strombichides, s. Diotymosa 147, 148, 151, 155, 157
 Strombichos 148
 Strombichos, o. Diotymosa 87
 Struthas 185, 186
 Sykanos 140, 143
 Syloson 22, 30

Tachos 197
 Tachos, władca Egiptu 208
 Tamos 159
 Tejzjasz, s. Tejzymacha 124
 Tejzymach 124
 Teleutias 186–191, 198
 Tellis 96
 Temistokles 32–34, 38, 39, 42, 46, 47, 49–52, 54–59,
 62, 63, 65, 66, 68, 75
 Teodoros 112
 Teomestor 51, 57, 58
 Teopomp 78, 90, 95, 197
 Teramenes 162, 165, 172, 179
 Terimachos 187
 Terymenes 149, 150, 152
 Teutiaplos 106
 Tibron 180, 181, 186
 Tigranes 59
 Timo, kapłanka 37
 Timokrates 100, 101
 Timokrates z Rodos 183

Timokrates z Syrakuz 208
 Timoteos, s. Konona 201, 203, 207, 209, 210
 Tiribazos 185–187, 191, 192, 195, 197
 Tissafernes 145, 148–150, 152–155, 157–160, 164,
 166, 167, 168, 180–183
 Titraustes, satrapa 183
 Titraustes, wódz 67
 Tizjasz 37
 Tlepolemos 82
 Toas, władca Taurów 9
 Tolmajos 72
 Tolmides, s. Tolmajosa 72, 73, 80
 Toraks 174, 175
 Trazybul, trierarcha/strateg 156, 158, 160, 161, 165,
 168, 169, 172, 179, 187, 188, 191
 Trazybul, tyran Miletu 13
 Trazybul z Kollitos 191
 Trazykles 147, 148
 Trazylllos 156, 160, 161, 164–168, 172
 Trazymedydas, s. Kratezyklesa 115
 Tukidydes 7, 9, 12, 15, 16, 18, 21, 22, 34, 37, 42, 60,
 63, 66, 68, 74, 78, 82, 83, 85–88, 90, 91, 95–98,
 101, 103, 107, 110, 112, 115–117, 121, 123, 125,
 126, 129–131, 134, 138, 141, 144, 147, 152, 156,
 158, 159, 161, 163
 Tukidydes, polityk ateński 81
 Tukles 110
 Tydeus 175
 Tymesyleos 83
 Tymochares 162, 164

Uliades z Samos 63

Waszak, Damian 211

Wielki Król (tytuł) 18–23, 25–27, 30, 31, 33, 34, 36–
 38, 40, 43, 45, 47–51, 54–57, 59, 63, 66, 71–73,
 75, 78, 94, 152–154, 168, 180–185, 187, 192,
 195, 197, 199, 207–210

Skorowidz nazw geograficznych

Abdera 14, 35

Abydos 22, 30, 39–41, 60, 155, 160, 161, 164, 167,
174, 184, 187–189, 191

Achaja 80, 91, 100, 123, 124, 138, 186, 203, 206

Achaja Ftiocka 44, 45, 144

Acheront, rz. 87

Achillejon 16

Adramyttion 30, 122

Adriatyckie, Morze 11, 14, 85

Adriatyk, *zob.* Adriatyckie, Morze

Adzyne 115, 119, 132

Afetaj 45, 46

Afryka 179

Ajgilia 36, 37

Ajgilia, w. 37, 48

Ajgospotamoj, rz. 174–176, 181, 182

Akantos 34, 42, 178, 198

Akarnania 73, 74, 84, 91, 93, 96–100, 102, 113, 122,
137, 186, 201

Akcjum 86

Akragas 140

Akte, płw. 34

Alabanda 44

Alalia 15

Alfejos, rz. 205

Alos 42

Alyzja 201

Ambracka, Zatoka 85, 118

Ambrakia 48, 85, 87, 91, 93, 98, 137, 161, 183, 201, 203

Amfiktionia Delficka 64, 211

Amfipolis 69, 84, 93, 94, 121, 122, 123, 135, 206, 207,
209; *zob.* też Enneahodoj

Amizos (Amizos-Pireus) 83, 84

Ampelos, przyl. 43

Anai 148, 155

Anaktorion 87, 88, 91, 118, 122

Anapos, rz. 130, 140

Andros, w. 26, 56, 57, 79, 118, 168, 170, 200

Antandros 107, 166, 168, 174, 188

Antissa 188

Apollonia 198

Arabska, Zatoka, *zob.* Sueska, Zatoka

Arginuzy, wyspy 172, 173, 201

Argiwska, zat. 72

Argolida 18, 72, 125, 135, 185

Argos 85, 91, 94, 123, 124, 159, 183

Argos Amfilochijskie 85, 98, 113

Arrianoj 161

Artake 31

Artemizjon, przyl. 42–49, 52, 54, 59

Aspendos 158, 159, 160, 188, 191

Astakos 84, 97, 102

Atalanta, w. 97

Ateny 7, 9, 13, 14, 16, 18, 25, 28, 31, 33–39, 45, 48,
49, 54, 58, 60, 62–66, 69–74, 78–87, 89–91,
93–100, 102–129, 131–137, 142, 144–147, 149–
160, 162–164, 166–168, 170–174, 176–180, 185,
186, 188, 190–192, 198, 199, 201–204, 206–211

Ateński Związek Morski 64

Athos, przyl. 34, 36, 38, 42, 124, 161

Attyka 13, 14, 25, 33, 34, 36–38, 45, 47–49, 56, 58, 59, 72,
79–82, 84, 93, 94, 96, 100–110, 112–114, 117, 119,
120, 122, 123, 125, 131–133, 137, 140, 144, 155, 158,
159, 162, 165, 166, 168, 170, 171, 174, 176, 179, 180,
185, 188, 189, 191, 192, 200, 201, 203, 204, 207–209

Azja 27, 28, 33, 37, 38, 42, 54–60, 62, 158, 159, 181,
183, 185, 186, 189

Azja Mniejsza 12, 14, 16, 19, 22, 27–30, 44, 60, 63,

66, 69, 71, 73, 78, 79, 81, 83, 91, 94, 107, 111,
122, 145, 146, 148, 152, 158, 160, 168, 180–183,
186, 192, 195, 197, 202, 209

Azowskie, Morze 84

Babilon 180, 183

Barka 22

Beocja 36, 58, 60, 72, 73, 80, 91, 93, 94, 112, 120,
123, 137, 144, 153, 155, 161, 162, 185, 198–201,
206, 207

Bitynia 119

Bizancjum 22, 28, 29, 31, 60, 63, 66, 81, 161, 165–168,
176, 179, 187, 198, 199, 207–210

Bojai 73

Bosfor, cieśnina 22, 28, 29, 31, 38, 60, 63, 68, 78, 79,
81, 83, 91, 119, 165, 166, 176, 179, 187, 207

Bosfor (Kimmeryjski) 84

Bosfor Tracki, *zob.* Bosfor, cieśnina

Bottiai 89

Brades 22

Budoron 102, 107

Chalcedon 22, 119, 166, 167, 176, 187, 191, 207, 208

Chalce 153

Chalkidycki Półwysep 34, 69, 84, 93, 98, 198

Chalkidyka 34, 89, 97, 98, 102, 103, 120–122, 124,
126, 176, 178, 198, 207, 209

Chalkidyke, płw., *zob.* Chalkidycki Półwysep

Chalkis 25, 28, 36, 43, 45, 73, 80, 162

Chalkis w Etolii 99

Chejmerion 86, 87

Chelidońskie Wyspy 67, 68, 78

Cheroneja 66, 67

Chersonesz Knidyjski 184

Chersonesz Taurydski 84

Chersonesz Tracki 31, 33, 60, 69, 79, 80, 95, 160, 161,
163–165, 167, 170, 188, 206, 209

Chios, w. 13, 14, 26, 28–31, 63, 67, 79, 81, 82, 91,
124, 126, 144–152, 154–156, 160, 166, 169–171,
173–175, 184, 188, 198, 207, 209, 210

Chojreaj 36

Chryzopolis 165–167

Cyklady, archipelag 16, 26, 37, 73, 79, 91, 124, 185, 201

Cylicja 28, 34, 36, 41, 51, 67, 68, 73, 75, 78, 179, 180,
183, 195–197

Cypr 19, 27–29, 41, 44, 63, 67–69, 71, 73, 75, 78, 82,
176, 181, 185, 190, 192, 195, 196, 202

Cyrena 22, 140

Cyrenajka 20, 23, 73, 179

Czarna, Zatoka 33, 164, 188

Czarne, Morze 20, 28, 29, 83, 84, 119, 165, 180, 187,
188, 192, 208, 211

Czerwone, Morze 19

Daskylejon 18

Dekeleja 93, 94, 131, 135, 137, 144, 145, 156, 166, 168

Delfinion 170

Delfy, wyrocznia 14, 40, 57

Delion 93, 120, 122

Delos, w. 16, 36, 58, 64, 74, 105, 122, 158, 159, 179,
185, 199

Diolkosa, droga 104, 107, 108

Dion 124

Dios Hieron 148

Doriskos 28, 41, 42, 60

Doryda 72

Drugi Ateński Związek Morski 198

Dunaj, rz. 22, 25, 38

Dyme 100

Dzakyntos 87, 91, 96, 98, 99, 114, 115, 137, 203

Dzone 41

Dzoster, przyl. 56, 190

Eetioneja 162

Efez 28, 30, 55, 66, 106, 148, 167–170, 173, 174, 181,
182, 184, 186, 189

Egejskie, Morze 10, 14, 16, 18, 20, 21, 25, 27–29, 31,
33, 34, 40, 59, 63, 65, 67–69, 74, 78, 79, 81, 84,
94, 98, 107, 120, 121, 124, 125, 135, 145–147,
153, 164–166, 171, 174, 178, 181, 182, 184, 187,
188, 191, 192, 195, 197, 202, 208, 209, 211

Egina 13, 14, 18, 25, 34–36, 39, 48, 50–52, 54, 58, 62,
63, 72, 80, 86, 90, 96, 97, 126, 135, 162, 174, 176,
188–192, 200, 203

Egipt 16, 17, 19, 20, 22, 38, 41, 42, 69, 71, 73–75, 78,
84, 119, 125, 152, 181, 187, 195–197, 200, 202, 206

- Ejon 56, 64, 65, 93, 118, 121, 122
 Elaja 91
 Elam 192
 Elea 85, 87, 131
 Eleuzis 51, 58, 180
 Elida 94, 96, 100, 104, 109, 123, 137, 181, 203, 205
 Ellomenos 113
 Embata (Embaton) 105, 209, 210
 Enneahodoj 69, 84; *zob. też* Amfipolis
 Enussy, *zob.* Ojnussaj, w.
 Eola, Wyspy, *zob.* Liparyjskie, Wyspy
 Eolia 29, 44, 57, 63, 106, 119, 181–183, 188, 195, 197
 Epidamnos 85, 86
 Epidaura 203
 Epidauros 13, 14, 45, 48, 72, 85, 97, 98, 118, 123, 124, 145, 146, 162
 Epidauros Limera 134, 135
 Epipolaj, dz. Syrakuz 132, 133, 140
 Epir 110, 203
 Eretria 28, 29, 31, 34, 36, 37, 45, 162
 Erezos 106, 149, 160, 161, 188
 Erytraia 79, 145, 147, 149–151
 Etruria 84
 Eubea, w. 25, 26, 28, 34, 36, 42–44, 46, 47, 65, 73, 79, 80, 96, 97, 99, 103, 113, 120, 137, 144, 145, 155, 156, 161, 162, 182, 183, 185, 200, 203, 207, 209
 Eubejska, Cieśnina 42
 Euripos, cieśn. 42, 43, 46, 137
 Europa 28, 38, 42, 54, 62
 Eurymedont, rz. 66–68, 72, 74, 78, 188
- F**
 Faleron, port 13, 25, 33, 37, 47, 49, 52, 54, 56, 72
 Farai 185
 Farsalos 203
 Fazelis 67, 78
 Feja 137
 Feja, port 96
 Fenicja 29, 30, 41, 69, 71, 75, 99, 179, 182, 196
 Feraj 203, 204, 206–208
 Flunt 85
 Foinikunt 185
 Fojnikos 151
 Fokaja 14, 72, 91, 151, 169, 195
- Fokida 72, 185, 203
 Francja 14
 Frygia Hellesponcka 192
- G**
 Galepsos 122
 Galia 14
 Gela 138
 Gerajstos 46, 103, 182, 200
 Gibraltarska, Cieśnina 14
 Glauke 157
 Gytejon, *zob.* Gythion
 Gythion 15, 73, 151, 168, 176, 178, 206
- H**
 Hajraj 148
 Hakkara 130
 Halieis 72, 203
 Halikarnas 19, 42, 48, 52, 153, 160, 208
 Halikaj 73
 Harpagion 161
 Heliada 98, 118
 Hellada 7, 9–11, 16, 18, 20, 21, 23, 27, 31, 34–36, 38–42, 45, 46, 48, 55, 59, 60, 62, 63, 66, 68, 69, 73, 80, 85, 86, 89, 91, 94, 96–98, 103, 107, 110–112, 122, 123, 125, 130, 131, 133, 134, 136, 137, 140, 144, 145, 153, 173, 177–179, 183, 185, 186, 192, 195, 201–203, 206, 208, 210, 211
 Hellespont 22, 28–31, 34, 36, 38–41, 54–57, 59, 60, 79, 91, 107, 119, 145, 146, 152, 155–169, 171, 174–176, 181, 182, 184–189, 191, 207–209
 Helos 119, 206
 Herakleja, kol. 112
 Herakleja Pontyjska 208
 Hermione 48, 85, 98, 145, 151, 203
 Heropolitańska, Zatoka, *zob.* Sueska, Zatoka
 Hestiai 47, 48, 80
 Himera 111, 130, 133
 Hippokrates, strateg ateński 120
 Histiai 207
 Histiajotis 42
 Hybla Geleacka 130
 Hyblaja, *zob.* Megara na Sycylii
 Hydrea, w. 18
 Hydros, rz. 67, 68

- Hylas, rz. 138
 Hyrkańskie, Morze, *zob.* Kaspijskie, Morze
- I**chtys, przyl. 96, 205
 Ida, góry 107, 166
 Idakos 161
 Ikaros 105
 Ikaros, port 160
 Ikaryjskie, Morze 36, 160
 Imbros, w. 23, 33, 79, 104, 160, 161, 185, 186, 192, 209
 Indie 20
 Indus, rz. 20
 Istm Chersoneski 118
 Istm Koryncki 38, 39, 42, 45, 49, 54, 57, 71, 104, 105, 107, 108, 110, 120, 146, 185, 186, 198, 206, 207
 Istone, pasmo górskie 110, 113
 Istra, rz., *zob.* Dunaj, rz.
 Italia 11, 21, 73, 81, 86, 89, 91, 96, 97, 110–112, 118, 127, 129, 131–133, 136, 138, 142, 151, 152, 158, 203
- J**apygijski, Przylądek 127, 138
 Jassos 150, 151, 152, 159
 Jezioro Meockie, *zob.* Azowskie, Morze
 Jonia 12, 18, 20, 26, 27, 29–31, 36, 42, 50, 57–60, 63, 66, 79, 81, 91, 105, 106, 145–148, 150, 151, 159, 168, 180–182, 186, 187, 192
 Jońskie, Morze 21, 84, 85, 89, 118, 122, 125, 127, 133, 147, 209
- K**admosa, gród, *zob.* Teby
 Kalamoj 58
 Kalchedon, *zob.* Chalcedon
 Kales, rz. 119
 Kalydon 186
 Kalyndos 52
 Kamaryna 110, 112, 129, 131
 Kanastrejski, przyl. 43
 Kardias 31, 33, 164
 Karia 28, 29, 42, 81, 82, 91, 98, 105, 152, 168, 169, 174, 181, 183, 188, 195, 208, 210
 Karpathos 17
 Kartagina 20, 84, 125, 127, 131, 191, 199
 Karystos 36, 57, 65, 118
 Kaspijskie, Morze 197
 Katana 129–132, 140, 142
 Kaukasa 26
 Kaukaz 83
 Kaunos 28, 82, 152, 153, 181, 183
 Kedrejai 174
 Kefallenia 85, 96, 97, 99, 137, 179, 201, 205
 Kekryfaleja, w. 72
 Kenchreaj 148, 149, 207
 Keos 45, 48, 200, 207, 208
 Kerczeńska, Cieśnina, *zob.* Bosfor (Kimmeryjski)
 Killene 86, 100, 109, 131
 Kition 75, 78, 196, 197
 Kladzomenai 29, 82, 147, 192
 Kladzomene 148, 149, 151, 164, 165, 197
 Klaros 106
 Knidos 15, 21, 48, 67, 151–153, 183–187, 201
 Kolchida 83
 Kolofonie 79, 106
 Korezos 28, 167
 Korkyra 11, 12, 17, 40, 85–89, 91, 96, 107–110, 113, 114, 118, 126, 127, 135, 137, 201, 203–206, 209
 Koroneja 80, 185
 Korsyka 15
 Koryfazjon 114
 Korykos 147, 151
 Koryncka, Zatoka 70–73, 80, 93, 98, 100, 104, 120, 124, 125, 138, 146, 185–187, 203, 206
 Korynt 11, 12, 17, 35, 36, 46, 49, 71–73, 80, 84–89, 91, 94, 95, 98, 99, 101, 102, 108, 110, 118, 120, 127, 131, 133, 135, 144, 147, 180, 183, 186, 198, 203
 Kos, w. 42, 153, 160, 168, 184, 209, 210
 Kranoj 123
 Kreta 9, 18, 40, 100, 101, 106, 109, 152, 181
 Kreuzis 206
 Krithote 207
 Krommion 118
 Kroton 20, 21, 48, 81
 Krym, *zob.* Chersonesz Taurydzki
 Krysajaska, Zatoka 72, 100
 Ktezjon 64, 65
 Kunaksa 180
 Kydzikos 31, 161, 165, 166, 208

Kyme 29, 44, 57, 106, 140, 148, 151, 183, 195, 197

Kynos Sema, przyl. 161, 163

Kyrnos, *zob.* Korsyka

Kytera 45, 73, 119, 121, 122, 135, 185

Lacedemon, *zob.* Sparta

Lade, w. 29, 30, 148

Lakonia 45, 98, 114, 119, 123, 124, 133, 134, 135, 145,
146, 152, 153, 158, 159, 162, 178, 185, 186, 189,
201, 203, 206

Lampsakos 155, 167, 174–176, 181

Larnaka 196

Laukada 113

Laurion, góry 38, 132

Lebedos 148

Lechajon 186

Lekitos 121

Lekton 60

Lemnos, w. 23, 33, 69, 79, 81, 104, 160, 161, 185, 186,
192, 209

Leon 43, 132

Leontinoj 73, 81, 94, 110, 129

Leros, w. 150

Lesbos, w. 14, 16, 20, 23, 28–31, 63, 79, 81, 82, 91, 93,
98, 103–107, 109, 124, 144–146, 148, 149, 151,
160, 167, 171–173, 176, 181, 187, 198

Leukady 86, 103, 110, 113

Leukas 85, 87, 91, 99, 100, 110, 133, 147, 161, 183, 203

Leukimne (Leukimme), przyl. 86–88, 109

Leuktry 206, 207

Libia 20, 22, 75, 119, 125, 140

Licja 19, 41, 51, 78, 98, 152, 183

Lidia 12, 17, 36, 39, 167, 182

Liguryjskie, Morze 14

Lipara, w. 111

Liparyjskie, Wyspy 11, 111

Lokry 91, 110, 127

Lokry Epizefiryjskie 133, 136

Lokryda (italska) 111

Lokryda Opuncka 72, 144

Lokryda Wschodnia 96–98, 112

Lokryda Zachodnia 100

Loryma 153, 184

Lukady 86, 204

Lynkestis 121

Macedonia 22, 23, 28, 39, 56, 58, 64, 69, 70, 84, 89,
91, 102, 121, 124, 125, 198, 207–211

Madytos 39, 164

Magnezja 43, 44

Magnezja n. Meandrem 18, 20

Malea 104

Malea, przyl. 119, 151, 152

Malea, przyl. k. Mitylene 172

Mantineja 94, 123, 124, 208

Maraton 33, 36, 37, 64

Marsylia, *zob.* Massalia

Massalia 14

Meander, rz. 18, 20

Media 174

Megabidzos 73, 75

Megara 13, 49, 50, 71, 72, 80, 85, 87, 89, 91, 95, 97,
102, 107, 119, 145, 151, 162, 166

Megara na Sycylii 129, 132, 136

Megaryda 71, 80

Mekiberne 123

Melas, Zatoka, *zob.* Czarna, Zatoka

Melos, w. 91, 112, 124, 152, 176, 185

Memfis 22, 71, 73, 202

Mende 121

Mendezyjskie ujście (Nilu) 73, 202

Messenia 40, 71, 93, 114, 185

Messeńska, Zatoka 119

Messyna 111, 112, 129, 131

Messyńska, Cieśnina 112

Metana 122

Metana, przyl. 118

Metapont 138

Metona 125, 207

Metona Lakońska 96

Metymne 103, 149, 160, 167, 171, 173, 187, 198

Mikalessos 137

Milet 12–14, 16, 25–30, 79, 81, 84, 148–152, 155,
156–158, 160, 168, 170

Mimas, wzg. 151

Minoja, w. 107

Mionnesos 106
 Mirmeks (Mrówka), rafa 43
 Mitylene 14, 20, 29, 82, 93, 103–106, 149, 171–173, 184, 187, 198
 Mityleńska, Cieśnina 171
 Mniejszy Port (Syrakuzy) 133, 136
 Motone 73
 Munichia 50, 209
 Mykale, g. 59, 60
 Mykale, przyl. 30, 59, 60, 62, 63, 157, 184
 Mykonos 37, 105
 Myndos 26
 Myrkinos 25, 29
 Myrtowe, Morze 124
 Myus 27, 29

Nadczarnomorze 84

Naksos, w. 16, 25–27, 36, 48, 65, 66, 73, 79, 110, 129, 131, 200, 201
 Naupaktos 72, 73, 80, 91, 98–102, 104, 105, 109, 110, 113, 114, 118, 120, 135, 137, 138, 147, 179
 Neapol 140
 Neapolis 43
 Neapolis, faktoria w Libii 140
 Nemeja 185, 208
 Nikomedes 72
 Nil, rz. 9, 19, 20, 69, 71, 73, 74, 78, 202
 Nilu, Delta 9, 20, 71, 74, 75
 Nimfajon 84
 Nisai (Nisaja) 71, 102, 107, 119, 122, 167
 Nisyros 42, 184
 Notion 106, 169, 170, 174

Ojniady 73, 74, 104, 186

Ojnussaj, w. 14, 149
 Olimp, g. 43
 Olimpia 104, 211
 Olint 57, 89, 121, 123, 198
 Olpe 113
 Opos, port 96
 Oreos (Histiaja) 162, 200, 203
 Orneaj 125
 Oropos 36, 112, 137, 155, 162

Ortygia, w. 133

Ossa, g. 43

Pafos 44

Pagazów, Zatoka 44, 63
 Pagazy (Pagasai) 44, 63, 200
 Pale 85
 Palestyna 41, 69, 71
 Pallady, gród, *zob.* Ateny
 Pamfilia 41, 51, 66, 69, 75, 78, 158, 159, 188
 Panakton 123
 Panhormos 149
 Paros, w. 26, 37, 57, 168, 200
 Patmos 106
 Patraj 99, 100, 123
 Pegaj 71, 72, 74
 Pellene 50, 161
 Pellene, płw. 43, 121
 Peloponez 13, 15, 39, 40, 45, 49, 62, 71–74, 79, 80, 85, 86, 91, 96–100, 103–107, 109, 111–114, 120, 122–126, 129, 132, 133, 135, 136, 144–146, 150–152, 157, 167, 170, 172, 176, 180, 181, 183, 185, 186, 198, 201, 203–206, 208
 Peloryda 112
 Peluzjon 202
 Penejos, rz. 43
 Perkote 191
 Persja 16, 33, 35, 64, 69, 74, 94, 179, 180, 199
 Perynt 22, 31, 165, 209
 Petra 138
 Pirenejski, Półwysep 14
 Pireus 13, 33, 34, 50, 62, 72, 83, 84, 88, 96, 97, 101–103, 105, 107, 111, 113, 118, 122, 125, 126, 132, 135, 137, 144–147, 154–156, 158, 159, 161–164, 166–168, 171, 173, 176, 178, 179, 185, 187–192, 199–201, 203, 204, 207–209
 Pirra 105, 106
 Pirrychos 139
 Plateje 48, 60, 62, 63, 91, 93
 Plemirion 134, 136, 137
 Polichna 149
 Pont Euksyński (Pontos Euxeinos), *zob.* Czarne, Morze

- Port Achajów 164
 Potidaja 43, 57, 84, 89, 90, 93, 97, 98, 121, 207
 Prazje 98, 134, 135, 162
 Priapos 161
 Priene 14, 29, 81
 Prodzopitis, w. na Nilu 73
 Prokonez, w. 31, 165, 188
 Propontyda 22, 28–31, 39, 41, 78, 79, 83, 84, 91, 160, 161, 164–167, 176, 187, 188, 191, 207, 209
 Prote, w. 115
 Psyttaleja, w. 50, 52
 Pteleon 151
 Pydna 207
 Pygela 167
 Pylos 40, 114, 115, 117, 122, 123, 135, 167
- Region** 15, 73, 81, 110–112, 118, 127, 129, 134, 138
 Rhenaja, w. 16, 36
 Rhion 70, 100, 101, 104, 109, 123, 186
 Rhion Achajski 100, 186
 Rhion Molikrejski 100
 Rhion, przyl. 100, 186
 Rodos 27, 79, 127, 142, 153–155, 164, 168, 174, 181, 183, 186–189, 192, 198, 199, 207, 209, 210
 Roitejon 107, 160, 164
- Salamina**, w. 13, 34, 39, 40, 42, 47–50, 52–59, 62, 66, 71, 75, 78, 87, 102, 107, 167, 174, 176, 180, 187
 Salamina Cypryjska 28, 46, 78, 197
 Sale 41
 Samos, w. 12, 15–18, 20–23, 26, 28, 30, 36, 57–59, 63, 79, 81, 82, 147, 148, 150–160, 163, 167–172, 174, 176, 178, 187, 207, 209
 Samotraka 41, 51, 69, 188, 189
 Sardes 18, 25, 26, 28, 29, 31, 36, 39, 59, 81, 169, 170, 174, 179, 182
 Sariońska, Zatoka 35, 37, 47, 71, 72, 97, 98, 101–105, 118, 120, 125, 145, 146, 167, 174, 176, 179, 188–191, 200
 Sarpedoński, Przylądek 41
 Segesta 72, 73, 81, 94, 125, 127, 130, 131
 Selinunt 125, 127–129, 140, 149, 167
 Selymbria 31, 165, 167, 209
- Sepias (Sepsiady) 44, 45, 49
 Sermyle 122
 Sestos 39, 60, 66, 155, 160, 161, 164–167, 174, 175, 176, 184, 187, 207
 Sfakteria, w. 110, 114–117, 205
 Side 158
 Sifaj 120
 Sifnos, w. 18
 Sigiejon 16, 25, 79
 Sitonia, płw. 121
 Skały Kyanejskie, *zob.* Bosfor, cieśnina
 Skandėja 119
 Skiatos, w. 43, 46, 185
 Skione 43, 46, 121, 122, 176
 Skyros, w. 64, 65, 79, 186, 192
 Słupy Heraklesa, *zob.* Gibraltarska, Cieśnina
 Soligejos, wieś 118
 Soligejos, wzg. 118
 Sollion 97, 122
 Sparta 15, 17, 22, 25, 28, 34, 35, 36, 40, 45, 58, 62–66, 69–74, 80, 85–87, 89, 91, 93–96, 98, 100, 104, 106, 108, 110, 111, 114, 115, 118, 120, 122–125, 127, 131, 134, 135, 144–146, 148, 149, 152, 154, 155, 157–159, 161, 162, 166, 168, 170, 172–174, 176, 178–189, 191, 192, 195, 198–203, 206, 207
 Spejrajon 146, 147, 148
 Sporady, arch. 149, 168
 Stagira 122
 Strymon, rz. 25, 28, 56, 64, 69, 79, 84, 118, 121, 135, 209
 Sueska, Zatoka 19
 Sunion, przyl. 35, 37, 57, 137, 145, 162, 191
 Suza 25, 26, 27, 29, 31, 78, 168, 192, 198, 207
 Sybaris 81
 Syboty, w. 87, 88, 89, 108
 Sycylia 11, 15, 21, 30, 40, 67, 72, 73, 81, 84, 86, 89, 91, 94, 96, 97, 110, 111–114, 118–120, 122, 125–138, 140–142, 144, 147, 149, 152, 158, 162, 164, 173, 179, 202, 203, 208
 Sydon 21, 40
 Sykion 85, 86, 91, 99, 120, 145, 185, 206
 Syme 153
 Synopa 83

Syrakuzy 11, 40, 89, 91, 92, 94, 110–113, 122, 127–138, 140–142, 144, 151, 161, 166, 179, 185, 206, 208

Syria 19, 69, 71, 99, 179, 180, 183

Śródziemne, Morze 14, 19, 20, 71, 183

Śródziemnomorze 21, 69

Tamański, Półwysep 84

Tanagra 72, 74, 112

Tarent 15, 21, 91, 127, 133

Tartessos 14

Tauryda, *zob.* Chersonesz Taurydzki

Tazos, w. 27, 30, 34, 44, 69, 70, 121, 122, 156, 165, 166, 168, 170, 172, 188, 189

Teby 25, 35, 85, 94, 104, 198–200, 203, 206, 207

Tegyra 198

Tejchiussa 150

Tempe, dolina 42

Tenedos 31, 33, 103, 188, 189

Tenos, w. 36, 50, 208

Teos 14, 29, 147, 148, 184

Tera 91

Terias, rz. 132

Termajska, Zatoka 42, 198, 207

Terme 42, 43

Termopile 42, 45–49, 96, 112

Tesalia 42–44, 55, 56, 58, 120, 153, 198, 200, 207

Tespie 199

Tesprotyda 87

Teutlussa, w. 153

Thapsos 132, 140, 142

Thorikos 162

Thurioj 81, 129, 131, 133, 138, 151, 155, 162, 164

Tiamis, rz. 87

Tomynaj 36

Torone 121, 122, 207

Tracja 14, 25, 27–29, 36, 44, 57, 64, 69, 79, 84, 93, 98, 113, 118, 121, 135, 137, 164, 188, 208

Trageja, w. 81

Trapezunt 83, 180

Triazyjska, Równina 51

Triopion, przyl. 67, 152

Troada 16, 25, 29, 31, 107, 119, 127, 166, 188

Troja 57, 127, 164

Trojdzena 43, 45, 46, 48, 80, 85, 98, 118, 121, 145, 203

Tronion, port 96

Tyr 19, 20, 196

Tyraja 119

Tyrrenia 131, 132

Tyrreńskie, Morze 14

Ukraina 22

Wąwóz Olimpijski, *zob.* Tempe, dolina

Wielka Grecja 21, 48, 81, 84

Wielki Port (Syrakuzy) 129, 130, 132–134, 136, 139, 142, 143, 144

Wyspa Afrodyty, *zob.* Cypr

Wyspa Heliosa, *zob.* Rodos

Związek Beocki 182, 183, 198, 203, 206

Związek Chalkidycki 183, 198, 207

Związek Hellenów 59

Związek Peloponeski 15, 177

Związek Tesalski 211

Żłoby Eubei, rafa 46